

Hentchak :

Organe Central
DU PARTI

HENTCHAKISTE

ՀԵՉԱԿ

Journal Arménien
mensuel

XIX Année

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԴԵՊԻ ՆՊԱՏԱԿԸ

Տագնապալից ներկայ վայրկեաններէ մէջ, երբ ցարկիւմը իր ամբողջ ոյժը հաւաքած, կատաղի կռիւ է մղում ո՛չ միայն սօցիալիստ, այլև հասարակ ընդդիմադիր ամէն տարրերի դէմ, երբ մտքերի մէջ տիրում է ընդհանուր խառնաշփոթութիւն և բէական յոխորտանքի շանթեր է արձակում, — այդ ժամանակ ամէնից սուկի պարզ, որոշ և մեկին պիտի լինի պրոլետարիատի դիրքը, նրա բռնած ուղին, նրա հետապնդած նպատակը:

Ո՛չ աւօրեայ գործունէութեան հրատապ ընթացքը, ո՛չ անցաջող վայրկեանները և ո՛չ էլ բէական ցինքերական գործութիւնների խտացումը երբեք կարող պիտի լինեն պրոլետարիատին մտքի անկայունութեան և շուարումի մէջ դնել:

Պրոլետարիատը ունի մի հաստատուն փարոս, անդաւաճան մի ուղեցոյց, որ նրան թոյլ չի տալ ո և է սպթաքումի մատնուիլ, եթէ ամէն արգելքների դէմ մաքառած ժամանակին, շարունակ և միշտ, խորհրդածութեան կանչի իր փախճանական նպատակը՝ սօցիալիզմը:

Սօցիալիզմ, — ահա՛ այն բարձրագոյն նպատակը, դէպի ուր պիտի ուղղուին պրոլետարիատի քայլերը: Սօցիալիզմ, — ահա՛ առաջնորդը և նպատակը, որով և որի համար արտադրող դասակարգը իր ամենօրեայ քաղաքական և տնտեսական կռիւը պիտի ղեկավարի:

Սօցիալիզմը գրանիտեայ այն ժաշուն է, որի վրայ պիտի խորտակուին պատմական հին ոյժերի բոլոր աւելքները, ինչքան էլ որ նրանք կատաղի կերպով մոնչեն: Եւ այդ պատուանդանի վրայ պրոլետարը պիտի կանգնի ամուր, իր զրօշը ձեռքին, ինչ փոթորիկի, գործութիւնների ինչ չորձանքի մէջ էլ որ զանուկու լինի:

Վերջնական չաղթանակի, սօցիալիզմի տիրապետութեան հեռանկարն է, որ պիտի տայ և ձևակերպի պրոլետարիատի գործելակերպը, նրա մարտական տաքառիկան, ինչպէս և նա է որ պիտի որոշի նրա շարաքերութեան սահմանը և պայմանները քաղաքական այլ խմբակցութիւնների և կուսակցութիւնների հետ: Եւ ի՞նչ է այդ նպատակը:

Կայ մի դասակարգ, առած մի ընկերութեան մէջ, որ ստեղծում, արտադրում է մարդկային կարիքներին բաւականութիւն տուող ամէն հարստութիւն, և սակայն ստեղծուած հարստութեան այդ ահապին կոչով մէջ՝ ինքը դատապարտուած է սովամահ մնալու, զրկուելու ամենամահաբեշտ պէտքերից և, որպէս վարձու աշխատատու, ենթակայ զաւնալու ամէն տեսակ քմահաճոյքի և շահագործութեան:

Այդ զրուկիւնը վերջ կատանայ միայն այն ժամանակ, երբ պրոլետարիատը ձեռք կբերի իր ամբողջական ազատագրութիւնը և զերծ կլինի ժամանակակից ընկերութեան իր վրայ դրած բոլոր կաշկանդումներից: Եւ սակայն արտադրող դասակարգի ազատագրութիւնը ինքնասիրական չէ, նա տարածուած է ամբողջ մարդկութեան վրայ, առանց ցեղի և սեռի խտրութեան: — Նրանով է որ ընկերային հակամարտութիւնների, դասակարգային շահագործումների և իրարու բաղխող մարդկային բեկորների փոխարէն պիտի տիրի համաշխարհային ներգաշնակութիւնը, ազգերի և ցեղերի համաշահ եղբայրութիւնը, ուր այլևս ո՛չ մէկը կլինի տէր և ո՛չ միւսը ծառայ, ո՛չ մէկը շահագործող, ճնշող և ո՛չ միւսը շահագործուող, ճնշուող, այլ ընկերութեան ամէն անդամ համիրաւունք և հաւասարապատիւ, ինքն իր տէրը միահեծան՝ թէ տնտեսապէս և թէ քաղաքականապէս:

Եւ որպէսպի կարելի լինի այդ ցանկալի նպատակին հասնել, անհրաժեշտ սրայման է, որ պրոլետարիատը իր ձգտումն անի ընկերականացնել արտադրութեան այն բոլոր միջոցները, որոնք ծառայում են հարստութիւն ստեղծելու և փոխանակութեան ու հաղորդակցութեան գործոններ հանդիսանալու, — հող, հոնք, գործարան, աշխատանքի ամէն գործիքներ և մեքենաներ, բանկ, վարկային հաստատութիւններ, նաւեր, երկաթուղիներ, և այլն, բոլորը արտադրող դասակարգի սեպհոկանութիւնը պիտի լինին: Իսկ արտադրութեան այդ բոլոր միջոցները արտադրող դասակարգին կարող են սրտականել ո՛չ որպէս անհատական սեպհականութիւն, որ բացասում է սօցիալիզմի և պատճառ գոյութիւն ունեցող ամէն անարդարութեան, այլ հաւաքական ձեւի տակ, մի ձեւ, որի նիւթական և մտաւոր տարրերը տուել է նոյն ինքն՝

դէպի կործանումն ղիմող այսօրուայ ընկերութիւնը:

Արդ, հաւաքական այդ սեպհականութիւնը պիտի ծագի, հետեանք պիտի լինի պրոլետարիատի յեղափոխական գործունէութեանը:

Եւ սօցիալ-դեմոկրատ կուսակցութիւնն է, որ գալիս է արտայայտիչը լինելու արտադրող դասակարգի այդ ձգտումներին, ու դասակարգային կռուի հողի վրան պահելով՝ նրան առաջնորդելու դէպի վերջնական յաղթութիւն:

Սօցիալ-դեմոկրատիայի համար քաղաքական հաստատութիւնները վախճանակէտեր չեն, այլ ձևերից, միջոցներից մէկը՝ հաստատելու համար պրոլետարիատի քաղաքական և տնտեսական միահեծանութիւնը ու ժամանակակից տիրող, դեկադարիչ ոյժերի տնտեսական և քաղաքական սեպհականադրկութիւնը, էքսպրօպրիացիան, յառաջ բերելու:

Ներկայ իրականութեան մէջ, եթէ Հնչակեան կուսակցութիւնը Պոլսոյ է գնում, այդ ոչ թէ նրա համար, որ բերրիքատական այդ գործիք-հաստատութիւնից դրական ու է ակնկալութիւն ունի նա, — երբէք: Հնչակեան կուսակցութեան համոզմունքն է, որ պրոլետարիատ դասակարգը իր դասակարգային շահը ինքը առաջինը բռնակրթած կլինի, եթէ չաշխատի իր սեպհական ներկայացուցիչները ունենալ քաղաքական այն հաստատութեան մէջ, որ եթէ իրական բարիք չի կարող յառաջացնել, գէթ կարող է մեծամեծ չարիքներ պատճառել և արտադրող դասակարգի իրաւունքները և՛ս աւելի կրճատել, նրա շահագործումը և՛ս աւելի ծանրացնել, երբ բէակցիօներական, և նոյն իսկ բուրժուա, ոյժերը այնտեղ մէն մինակ տիրապետող լինեն և ամէն ինչ կարգադրեն իրենց դասակարգային շահերի տեսակէտից:

Պրոլետարիատի ներկայացուցիչները պիտի ջանան մի կողմից բէակցիայի ոյժը խորտակել, իր իսկ առեւծ հաստատութիւնը իրեն դէմ հանել և միւս կողմից անհրաժեշտ պայման դարձնել Հիմնադիր ժողովի գումարումը՝ ընդհանուր, հաւասար, գաղտնի և ուղղակի բանաձևով:

Հիմնադիր ժողովի ընտրութիւնը, նրա ինքնահեծան գործունէութիւնը և նրանից բխող քաղաքական հաստատութիւններն են միայն, որ կարող պիտի լինեն բաւականութիւն տալ պրոլետարիատի ժամանակակից այրող և անշտառաձգելի պահանջներին:

Հիմնադիր ժողով, — ահա՛ բոլորի նշանաբանը: Ռաճկավարական հասարակապետութիւն, — ահա՛ ընդհանուր կոչը:

Սօցիալիզմի յաղթանակ, — ահա՛ վերջնական նշանաբանը:

Հ Ն Ն Ց Ա Ը

Մեր ընթերցողների մասնաւոր ուշադրութեանն ենք յանձնարարում՝ Արեւելեան Խնդրի քաժնում գետեղումը՝ Խոտալեան արտաքին գործոց նախարար Տիտատնիի նշանակալից խօսքերը, խօսքեր՝ որոնք ո՛չ անհատական հայեցողութեան արդիւնք են և ո՛չ էլ բողոքական մտածածնքի, իրերի յանկարծական բժշկման մի քմայք:

Խոտալեան նախարարի խօսքերը պատմական փորձառութեան արդիւնք են և իրենց հիմունք ունեն նոյն ինքը պատմութիւնը: Իրերը արդէն ինչ բնաւորութիւն են ստացել երկու հարկը տալու աւելի, ինչ սկզբունքների վրայ պիտի յենուել Արեւելեան բաղձալինձիւ խնդրին ձօնեմալիս — ահա՛ այդ հարցերի մի երեսն է, որ Տիտատնիին արտացոլացրել է իր հակիրճ խօսքերով:

Թիւրքիայի մէջ բովանդակում գծող տարրերին ինքնախարական դրութեամբ բաւականութիւն տալու քաղաքականութիւնը նոր չէ, դա այնքան հին է, որքան Թիւրքիայի դաշնական մասերը շահագրգիռ պետութեանց մէջ բաժանելու քաղաքականութիւնը, այսինքն այնքան հին՝ որքան Արեւելեան Խնդիրը:

Անցեալի մէջ ներքին և արտաքին ջանքեր եղան, և անկեղծ ջանքեր, Թիւրքիան եւրոպականացնելու, նորադոյն պետութիւն դարձնելու, այդ փորձը կատարեալ անյաջողութեան դատապարտուեց, թէ ինչու, — դրա ծախն չէ խօսքը. մենք մասնաւորապէս ենք միայն իրողութիւնը:

Արդեօք քսաներորդ դարում՝ Թիւրքիայի գոյութեամբ և ո՛չ-գոյութեամբ շահագրգռուող պետութիւնները նորից կը վերադառնան գործունէութեան այդ ձևին, — դրա ծախն միայն այսօր կարող ենք ասել, որ մինչև ցարդ հաւաքական այգիսի մի ճիւղ չի տեսնուած: Իրերը առաջին ընթանում են նախկին շաւիղներով:

Եւ Տիտատնիին գալիս է մասնաւորապէս բաժանման քաղաքականութեան անյարմարութիւնը ու վտանգը եւրոպական Թիւրքիայի նկատմամբ: Այդտեղ պիտի գործի, — և գործում է — ինքնավարական սկզբունքի ուղեղիձը, որի ծախն արդէն համաձայնութիւն է կայացուած Խոտալեանի և Աւստրո-Հունգարիայի միջև:

Տիտատնիի ծառը գալիս է մի անգամ էլ մեղ որոշ, յոտակ կերպով յիշեցնելու, որ վաղ կամ ուշ, եւրոպական Թիւրքիան թուրք կայսրութեան մասը լինելուց պիտի դադրի: Ինչ փոթորիկ էլ որ վերապահած լինի ապագան, այս միայն պարզ է, որ օսմանեան տիրապետութիւնը իր ճամբրուկը եւրոպայից պիտի աւնի և յետ՝ դէպի . . . Ասիա քաշուի:

Որ այդ այդպէս պիտի լինի, այդ ծախն կասկածել անգամ չի կարելի, այնքան որ որոշ են իրերի և պատմութեան առեւծ հոսանքը: Եւ այդ ծախն չի էլ կասկածում ո՛չ մի թուրք պետական ծարի, նոյն իսկ Սուլթան Համիդը այդ ծախն դրական համոզում ունի գոյացրած: Յայտնի է որ 1899-ին Սուլթան Համիդը ինքը այդ ծախն առաջին անգամ իր եղբայրակից Վիլհելմ Բ.-ին և սա աճապարեց գովել իր սրբտակից բարեկամի իմաստութիւնը և կանխատեսութիւնը՝ յորդորելով նրան քաջութեամբ տանել ճակատագրի անխուսափելի հարուածը ու կեղծմանալ փոքր-Ասիայի մէջ — Թիւրքիայի ապագան այնտեղ է, — ահա՛ ընդհանուր եղբայրացութիւնը, որին յանգեցան «աստուածային իրաւունքով» թագաւորը երկու դահակալները:

Օսմանցու տիրապետութիւնը եւրոպական Թիւրքիայից վերանալու համոզումը ունեն ո՛չ միայն թուրք բոլոր պետական անձնաւորութիւնները, այլև այն ամէն մանր աղբեր և պետութիւնները, որոնք գտնուած են եւրոպական Թիւր-

քննարկում և Բալքանեան թերակղզում: Հակամարտ շահեր, փոխադարձ հասկանալիքներ և անտեղծություններ ունենալով միասին՝ Սերբիայի, Բուլղարիայի, Չեխոսլովակիայի, Յուգոսլավիայի, Ռումինի արտաքին քաղաքականություններն իրար հետ, որ թիւրքերի և եւրոպական ցամաքակղզում ուղիղ դնելու ու և է հոյ չունենալ: Նոյն այդ քաղաքականությունները որոշակի հետևում են և՛ այն մեծ պետությունները, որոնք Բալքանեան թերակղզում շահեր ունեն: Այս, հակամարտությունները այդ տարրերի միջև բաւականին սուր են և կարող են նոյն լակ ոչ ցանկալի երևոյթիւնների տեղի տալ, բայց մի ընկալի դանաղան ծագելով յափշտակելու ակտիվ ունեցողներին հակա-դիր տենչանքներ են դրանք, բոլորի էլ ցանկութիւնը միատեղ այն լինելով, որ վերջապէս օսմանեան տիրապետութիւնը դադրի, ինչ կերպով որ կլինի: Թէ Բալքանեան փոքր պետությունների և ազգութիւնների ընդհանուր դաշնակցութիւնը կրկնուի կամ ո՛չ, դա այս րոպէիս յարուցում ինչպիսի հետ կապ չունի, այլ միայն այն, որ եւրոպական թիւրքերից, ահաբեկ Բալքանեան թերակղզում և՛ ո՛չ մէկ տարր կայ, որ թրքական տիրապետութեանը կողմակից լինէր: — Ի հարկէ այդ կողմերում հաստատուած բնիկ թուրք տարրի միտումները կշեռ չեն կարող ունենալ ապագայի տեսակետից, նրանք եղածը պահելու կամ նորը ստեղծելու ուղիներ չեն:

Եւ այսպէս, ուրեմն, եւրոպական թիւրքերից, Բալքանեան թերակղզում եղող տարրերը, օսմանեան հպատակ կամ ոչ, ո՛չ մի պարագայի տակ գործօն չալտի հանդիմանան նոր, վերակենդանացած թիւրքիս ունենալու համար: Նրանց ձգտումը ինքնավարական լինելով՝ փախճանն է բաժանումն ահաբեկ ծագումից: Որ դա մի բացարձակ ճշմարտութիւն է, դրա մասին տարակուսել անգամ չի կարելի:

Եւ դրա կապը ինչ է, — նոր, վերակենդանացած, եւրոպականացած թիւրքիս ուղիղ տարրերը մի անգամ ընդ միշտ իրենց նախահաշուից պիտի հանեն եւրոպական թիւրքիս:

Եթէ եւրոպական թիւրքիս իր ձեռքից երթալուց յետոյ թիւրք պետութիւնը, այս և այն ձևին տակ, պիտի սալլի, ապա նա պիտի սալլի միայն Ասիայում: Եւ արդէն թրքական, օսմանեան պատմութեան գործօն տարրերը այդ ուղիւ թեան մէջն են մտած և այդ հոսանքով էլ ընթանում: Կրտսեղծուի՞ նոր թիւրքիս, — դա մի մեծ հարցական նշան է, որ դեռ երկար ժամանակ էլ հարցական կմնայ, այդ մասին կարելի է կարծիքներ, մտածածութիւններ յայտնել, կանխատեսութիւններ անել, բայց ինչպիսիք դրանով չի վերջանալ, և հարցական նշանը այդ կերպով դրականի չի փոխուի: Այդ հարցին պատասխան պիտի տայ նախ ինքը թուրք ժողովուրդը, թուրք զանգուածը (մասնաւոր):

Մենք հեռու ենք թուրք ժողովրդի բախտը բացառապէս տեսնելու: Նրա ներկայ տիրապետող, ղեկավարող տարրի մէջ: Ղեկավարող տարրի անկումով չի պայմանաւորուած մի ժողովրդի քաղաքական անկումը, եթէ սա կենսականութեան, յարատեւութեան պահանջուած պայմանները, ազգայինները ունի:

Ռուսական կայսրութեան ներկայ ղեկավարիչ տարրը տապալուած է — վերջնականոր ժամանակի ինչպիսի է միայն — բայց դրանով չի կարելի ասել, որ ռուս պետութիւնը պիտի ընկնի, քանի որ ռուս ժողովուրդը, աւելի ուղիղն ասած, ռուս կայսրութեան մէջ պարսկական ժողովուրդները ո՛չ միայն ընդունակ պիտի լինին, և են, ռուսական պետութեան գոյութիւնը յարատեւել, այլ շարունակել այն աւելի բարձր ձևերի տակ:

Յիւստինիական արհեստականութեան անկումով՝ Ֆրանսիական պետութիւնը շարունակուեց իր բուրժուադեմոկրատիկ ձեռքով, սրա անկումից յետոյ պրոլետարիատն է որ պիտի շարունակի, մինչև սոցիալիզմի համաշխարհային տիրապետութիւնը, երբ այլևս և՛ ո՛չ մէկ երկրի մէջ պետութիւն կլինի՝ ներկայ

իմաստով:

Արդ, թուրք զանգուածը իր պատմութեան այս ամենա-վրձնական պարագային կարող կլինի արագ և դրական պատմական տալ, — մենք այդ մասին կապաւենք իրարութիւնների, առանց աճապարելու ու և է կանխակալ կարծիքի և ենթադրութիւնների մէջ մտնելու:

Այստեղ մի այլ հարց. մահմեդականութիւնը ընդգրկող ժողովուրդները ընդունակ, կարող են նորագոյն պետութիւն կամ ընկերային աւելի բարձր ձևեր ստեղծելու: Ինչպէս որ նոյնը անում են եւրոպական քաղաքակրթութեան մէջ մտած ժողովուրդները: Այդ հարցը տաք վիճարկումն ստեղծ է տուել: Յայտնի էր նախ Ռուսները այդ մասին բացասական պատասխան ունի, նրա եղբայրացիութիւնն է որ մահմեդականութիւն և եւրոպական քաղաքակրթութիւն, եւրոպական կուլտուրա, դրանք անհաշտելի (incompatible) տարրեր են և միատեղ չեն կարող տարբանալ: մէկը միւսին պիտի կլանի, մէկը միւսին պիտի տիրապետի: Ընդհակառակը՝ ամենապաշտ և ներհան մահմեդականացեալները, ինչպէս են Գահիրէի համալսարանի ուսուցչապետները և Բոքրէի ու Կալիքիայի դուրանագէտները, այն կարծիքն են, որ ո՛չ միայն Ռուսների կարծիքը պատմականորէն և տեսականորէն սխալ է, ու մահմեդականութիւնը ո՛չ միայն ընդունակ է նորագոյն պետութիւն ստեղծելու, եւրոպական ճիւղով, այլև ընկերութեան ամենաբարձր ձևերը:

A priori դատողութիւններին ոչ մի տալը սոցիալիստի գործ չէ: Մահմեդականութիւնը — որպէս մի վարդապետութեան հաւաքածու, որ իր վարդապետի տակն է աւելում մի ժողովրդի ո՛չ միայն հոգեկան, այլև նրա քաղաքական և քաղաքացիական ահաբեկ կեանքը — թէ իրօք ընդունակ է կամ ո՛չ ընկերային բարձր ձևեր ստեղծելու՝ այդ մասին մենք միայն այսօր կտեսնենք, որ մահմեդականութիւնը ո՛չ նուազ մի ժողովրդի կեանքի կանոնադրիչն էր ձգտած լինել և՛ քրիստոնէութիւնը: Սակայն քրիստոնէութիւն և եւրոպական քաղաքակրթութիւն դրանք տարբեր ոչ մէկ են: Առաջ էլ քրիստոնէութիւնը ընկերային կեանքը գրեթէ նոյնն էր այն այն շրջանների մէջ, ինչպէս միայն է մահմեդականութիւնը մահմեդական երկրների համար: Բայց քրիստոնէութիւնը վերջը ստիպուեց տեղի տալ, և այսօր նա բացարձակ յետադիմութեան, քան յառաջադիմութեան ազդակ է:

Խնդիրն այն է, ուրեմն, թէ օսմանեան կայսրութեան մէջ եղած թուրք ժողովուրդը, այժմս բաւականաչափ հասունացած, իւրացրած է քաղաքակրթիչ այնքան տարրեր, որ կրօնական և աւանդական կաշկանդումներից բարձր կանգնելով՝ կարող լինի մի նորագոյն պետութիւն, աւելի լաւ ձևի մի ընկերութիւն ստեղծելու, — ինչպէս ստացինք դա մի հարց է, որի պատասխանը պիտի տայ ժամանակը, գալիքը:

Մենք միշտ հեռու ենք եղած, և ենք, ժողովրդային դանդաղածներին, աշխարհագրական ինչ լայնութեան և նիւթական ինչ պայմանների տակ էլ որ դանուին, անշարժութեան, անընդունակութեան ոգի տալուց:

Այդպիսի երևոյթ գոյութիւն չունի: Ժողովուրդները յառաջադիմում են նիւթական և բարոյական ինչ պայմանների տակ էլ որ դանուին: Էվոլյուցիան միայն մի ժողովրդի, մի ցեղի համար չէ, նա սահմանափակումներ չունի, նրա օրէնքները ամէն ցեղի և ամէն ժողովրդի համար են:

Բայց էվոլյուցիաներական օրէնքները մի տեղ գործում են շատ կամայ, դանդաղ, մի այլ տեղ աւելի արագ, աւելի ուժգին:

Եւ հենց այդ տեսակետի վրայ կանգնելով՝ անցնենք պատմութեան տուած իրողութիւններին:

Աւելի քան հինգ հարիւր տարի է, որ թուրք ժողովուրդը

անընդհատ յարաբերութեան մէջ է եւրոպայի հետ: Եւ սակայն այդ երկար ժամանակամիջոցում ո՛րքան քիչ է նա յաւաքադիմել, ո՛րքան նուազ է նա կատարեալագործուել. ի հարկէ դա ունի իր պատճառները, բայց իրողութիւնը ճշնուն է իրողութիւն:

Անշուշտ թուրք ժողովուրդը բոլորովին չի յճացել, մի անշարժ զանգուած չի մնացել, եղած է փոփոխութիւն, բայց ի՛նչ աստիճան, ի՛նչ չափով, ի՛նչ ուղղութեամբ, այդ է խնդիրը:

Մի կողմ թողնենք դեռ մինչև երեկ օսմանեան լծի տակ հեծող ժողովրդների՝ բուլղարների, սերբերի, ռումանացիների, յոյների . . . յառաջադիմութիւնը, որոնք եթէ ոչ բոլորովին, բայց մեծ մասամբ արդէն մտած են եւրոպական քաղաքակրթութեան շաւղի մէջ: Համեմատութեան ինչ աստիճանացոյց էլ առնելու լինենք, դարձեալ նուազագոյնը թուրքերի կողմն է: Ո՛չ միայն օսմանեան կայսրութեան մէջ եղող թուրք ժողովուրդը նոյն արագութեամբ և ուժգնութեամբ չի յառաջադիմում, ինչոր շրջակայ պետութիւնների մէջ եղող ժողովուրդները, այլև թուրք այն տարրերը, որոնք գտնուում են Հոնդարիայի, Բուլղարիայի և եւրոպական այլ երկրների մէջ, սրանց էլ յառաջողիմական քայլերը շատ դանդաղ, շատ յամր, շատ աննշան են:

Թուրք տարրը, հակառակ իր ունեցած նպատատոր պայմաններին, նոյն յառաջադիմութիւնը չգործեց Ասիայի մէջ՝ ինչոր հայր: Հայը որքան որ տիրապետող, որքան որ աննպատ պայմանների տակ, հալածական վիճակի մէջ, այնուամենայնիւ նրա կատարած յառաջադիմութիւնը եղաւ հըսկայական՝ թուրքինի հետ համեմատելով:

Արդ, հայ տարրը Թիւրքիայում չի կարող ապրել ներկայ քաղաքական և տնտեսական պայմանների տակ: Նրան քաղաքական, բնկերային այլ հաստատութիւններ են պէտք՝ քանի ունի: Նա ձգտում է ժողովրդական միահեծանութեան, քաղաքական և տնտեսական, գաղափարի մարմնացման: Եւ թուրք ժողովրդին մնում է կամ համընթաց լինել հայ ժողովրդի հետ, սրա ձգտումները և տենչանքները իրենն էլ անել, տալով նրան աւելի մեծ ծաւալ, կամ շարունակել բռնապետութեան նեցուկը հանդիսանալ:

Հայ ժողովուրդը իր ուղին արդէն սուած է, նա քայլում է: Խօսքը մնում է թուրք ժողովրդին:

Պատմական մի ուրիշ եղելութեան վրայ էլ ենք ուզում ծանանիշել:

Մեր բախտակից ժողովուրդները, երբ ընդհանուր ձգտում են ունեցել թուրք բռնակալական ճիրաններից ճողովել, թուրք ժողովուրդը ո՛չ միայն նրանց և՛ ոչ մէկին չի բնկերակցել, նրանց հետ միանալով համակուր չի մղել, այլ՝ բոլորովին հակառակը, մինչև վերջ այդպիսի տենչանք ունեցողների թշնամին է հանդիսացել, չնայելով որ նրանց պահանջները եղել են շատ օրինաւոր և պատմութիւնը լիովին արգարացրել է նրանց քայլերը:

Մինչև ցարդ ի՛նչ ժողովուրդ որ շարժուել է օսմանեան կայսրութեան մէջ՝ թուրք ժողովրդի ո և է մէկ խաւը չի կանխել նրան իր ղեկավարութիւնը յայտնելու, չի աշխատել նրա պահանջների արդարութեան մէջ թափանցելու, այլ իր առաջին գործն է արել բազուկ բարձրացնել, տիրող բռնապետութեանը աջակցել՝ ընդդէմ իր այն բախտակից և լրծակից ժողովրդների, որոնք աւելի լաւ օրերի են ցանկացել:

Անցեալի մէջ այդպէս է եղած, ի՛նչ կլինի ապագային: Եթէ խնդիրը մնայ թուրք ինտելիգենտ դասակարգին, որքան էլ որ սա թուով շատ լինի, մեծ բան յուսալ չի կարելի, որովհետև այդ դասակարգը օսմանեան կայսրութեան գոյութիւնը, նրա ամրապնդումը տեսնում է մի տարած երժնացի օրինակի մէջ, իր այդ ձգտումը այնքան աստիկ և բուռն

է, որ նոյն խից ցեղային տիրապետութիւնը, տիրող տարրերի հպատակութիւնը, նրանց ապագայն ապագայում և ձուլումը համարում են մի անհրաժեշտութիւն, — դա է իսկական յենակետը իրենց մտածումների, որքան որ դանազան բաւերի տակ թաքցնեն իրենց ներքինը: Եւ այդ ազդակը չէ, որ դարերի յարուցած ամենաբարդ և ամենալինճալից խնդիրը պիտի գայ լուծել: — Սրանով չենք բացատրում որ այդ ձգտումին հակառակ ընթացող մտաւորականներ չկան, այո՛, կան, և մենք դիտենք որ կան, բայց դրանք թուով ա՛յնքան ցանցաւ են, ա՛յնքան անհամարձակ և ձեռնէրէց ոգուց զուրկ, ու գործ ստեղծելու կարողութիւնից թափուր, որ նրանցից դրական մի արդիւնք ներկայ պատմական ճիգի համար՝ անկարելի է սպասել:

Պատմական ծանրութեան իրական լծակը, իսկական ազդակը մնում է թուրք զանգուածը, ժողովուրդը, մասսան: Ամէն ինչ կախում է նրանից, նա է որ շարժականութեան մէջ մըտնելով՝ կարող կլինի հին փրատակների վրայ ուր կառուցանել, եթէ պէտք եղած ատաղձը բերելու ընդունակութիւնն ունենայ: Եթէ այդ մասսան շարժուեց, գործեց, գոցէ կարելի լինի արդիւնաւետ մի բան յուսալ: Իսկ եթէ ո՛չ, Թիւրքիայի անկումը դարձեալ կը շարունակուի կախում մնալ մաղից, և նա անպատճառ կը նկնի:

Եթէ թուրք մասսան էլ անհաշտ նացիօնալիստական ուղղութիւնը իրեն նպատակակէտ անի, ինչքան էլ որ ջանք թափի, այդ ուղղութիւնը վերջի վերջոյ անյաջողութեան պիտի դատապարտուի եւ օսմանեան պետութեան անկումը դրանով էլ յետոյ չպիտի կասեցնուի:

Ուրիշ է, սակայն, եթէ նա իր շարժման նպատակակէտը անի ժողովրդային միահեծանութեան գաղափարը և այդ հոսանքով առաջ երթայ, այդպիսով և միայն այդպիսով է որ նա կարող պիտի լինի իր վրայ դրուած յոյսը արդարացրել, եթէ երբեք այդպիսի յուսադրութեան դրական ապացոյցներ սուած է:

Հայ տարրը այն միակ տարրն է, որ ընդունակութիւն և կարողութիւն ունի՝ այդ տեսակէտով՝ ամենամեծ զօրաւիգը լինել թուրք ժողովրդին, եթէ սա բնականաբար նրան յուսալիտք չլինելու փաստերը տայ: Հայ ժողովրդի աշխարհահարաւան դիրքը, նրա ընդհանուր կացութիւնը իրեն կիներ լազրէ մի այդպիսի բազկացութեան մէջ մանեկ, եթէ, կըրկնում ենք, նա իր առաջ տեսնի թուրք ժողովրդային զօրաւոր և անկեղծ ճիգեր:

Իսկ հայ ժողովուրդը միայն և միայն մի պայմանով կարող է տալ իր աջակցութիւնը, այն է՝ եթէ թուրք ժողովուրդը իր գործունէութեան ճրագրի ամենաւեական կէտն անի հայ ժողովրդի ինքնավարական սկզբունքի հետ միասին ընդունել և՛ պետական ամբողջ տարրերի քաղաքական միահեծանութեան ու՝ այդ իրաւունքից բխող հանրական հաստատութիւնների գաղափարը: Ահա՛ միայն այս դէպքում է, որ հայ ժողովուրդը կարող է համաձայնել և իր աջակցութիւնը տալ:

Հակառակ դէպքում հայ պաշարող կուսակցութիւնները, և հայ ժողովուրդը ինքը, բարձրօրէն գաւաճանած կլինին իրենց Դատը, իրենց Գործը, եթէ ո և է կօմպրօմիսի մէջ մտնեն թուրք կազմակերպութիւնների հետ: Ինչքան էլ դժուար, խուժերով լի լինի, և գոցէ անստուգութեան մէջ, այնուամենայնիւ հայը կը շարունակի իր առաջին ճանապարհը՝ ուր ո յն կազմակերպութեան, ուր ո յն գործունէութեան, ուր ո յն Դատի ու ղին: Եւ եթէ այդ ընթացքով նա իր ծոռաւոր և հեռաւոր նպատակին անկարող իսկ լինի հասնելու. — և ոչ մի դրական ու վճռական փաստ չկայ այդ կարծիքը մինչև վերջ ամբապնդելու — գէթ դրա անխուսափելի հետեանքը կլինի թուրք կայսրութեան, այդ մարմնացած չարիքի անկումը:

Թուրք ժողովրդի ներկայ տեղային խրատումները մեզ դրա-

կան և՛ ո՛չ մի իրաւունք են տալիս անմիջապէս թաղելու մեր գործունէութեան հին եղանակը և նորը գրելու: Անշուշտ կը լուրջուր նոր պայմաններ են պէտք, քան առաջուանը, բայց զբաւաւով, մենք չենք կարող թողնել մեր ընդհանուր ուղեգիծը և արդէն ընդգրկած սկզբունքները:

Մենք սկզբից ի վեր շատ քիչ նշանակութիւն ենք տուել միջազգային դաշնադրութիւններին և շատ անգամ կրկնած, վիճաբանած, հաստատած ենք, որ Սան-Ստեֆանոյի, Բերլինի, Յիսպրոսի դաշնադրութիւններ, ինչպէս և Մայիս 11-ի ծրագիրը — դրանք, դեռ հերիք չեն որ "Հայկական Խնդիրը" վճռուի: Հայկական Խնդիրը գերազանցօրէն վճռող ազգակը յեղափոխական ոյժը պիտի լինի. մինչև որ այդ ոյժը գորաւոր, յարատւ և պահանջուած չափով երևան չգայ, — միջազգային ո՛չ մի դաշնադրութիւն, հասարական կարծիքի ո՛չ մի համակրութիւն մեզ չի կարող մեր նպատակին հասցնել:

"Այն փաստը, որ մի քանի հազար հայեր են կոտորուել, դա մեզ իրաւունք չի տալիս Հայկական Հարցին միջամտելու և ամբողջ Եւրոպան արեան մէջ լողացնելու, այդ աստղը եղել է անգղիական մի պետական անձնաւորութիւն — դեռ 1896-ին, Հայկական Խնդրի ամենաախնդեալ ժամանակին — որից շատ բան էին ակնկալում ամեն բան ուրիշից մեր ըստ պատգանքերը:

Յեղափոխական ոյժ, յեղափոխական գործունէութիւն, նպատակադրմար տաքտիկայով և մէթոտով — ահա՛ մեր փրկութեան ուղին: Բայց սա ասել չէ, թէ մենք ամէն բան պիտի թողնենք և մեր փրկութիւնը պիտի որոնենք ա մ բ ո ղ ջ Թ իւրքի ա յ ի բ ա ռ ե փ ո յ ու թ ե ա ն մէջ: Որ մենք մեզ մի ծառ նկատելով ամբողջ Թիւրքիայի, այդպիսով ձգտենք մի նոր Թիւրքիա առաջ բերելու, — ներկայումս այդ պիտի մի քայլ ո՛չ մենք կանենք և ո՛չ էլ ու ե գրական և օգտակար արդիւնք կունենանք՝ եթէ անենք, քանի որ Թուրք գանգուածը մեզ համար դեռ հարցական նշան է: Նրա ներկայ շարժումների նման շարժումներ պատմութեան ընթացքում շատ աւելի մեծ չափով են երևան եկել, նոյն իսկ երբեմն քրիստոնեայ տարրի հետ միացած, սակայն դա չի խանգարել, որ Թուրք տարրը չունենար իր 1894-1896-ը:

Ընդհանուր Թիւրքիայի վերականգնման և բարեփոխութեան մէջ տեսնել մեր սեպհական փրկութիւնը — այդ գաղափարը շատ հին է: Մեր ամբողջ պահպանողական և "երևելիների" դասի, ինչպէս և կղերականների, ասածը, կըրկնա՞ծը շարունակ այդ է եղել և է՛ այժմս:

Այդ ոգւով գործեց հայ պետական պաշտօնեաների մի ամբողջ խումբ և արդեամբ էլ ծառայութիւն մատուցեց օսմանցիներին:

Այդ համոզմունքն էր որ 1876-ին յայտնի գործիչ Օսմանին իրաւունք տուեց ընդունել Միահատի առաջարկած տխուր, շատ տխուր դերը, այն է՝ երթալ, կաշառել եւրոպական և գլխաւորապէս անգղիական ծածուկը յօդու Թիւրքիայի՝ ընդդէմ ապստամբ բուլղարների, և այդ՝ Գլադստոնի ճիշդ արձակելուց յետոյ էր, երբ ամբողջ Եւրոպան սարսափած էր Թրքական բարբարոսութիւններից ու ռուս-թրքական պատերազմը՝ ծագելու վրայ էր:

Դրանից առաջ այդ գաղափարը պաշտպանել են ուրիշ "գործիչ" հայեր էլ: 1868-ին Թուրք ազատամիտների մի խումբ Պարիզ ապաստանեց և իրենց օրգան "Հիւրիէթով" քարոզում էր այն, ինչոր այսօր Թուրք ամէն նացիօնալիստի հաւատածն է, այդ խմբակի ոյժերից մէկը մի "Հայ" էր, որի անունը խոնափում է տալ պր. Cahun-ը, Լալլիսի և Ռամբոյի: Ընդհանուր Պատմութեան մէջ:

Մեր օրօք թէ Պարիզի մէջ և թէ այլուր բուսականին ստուար խումբ հայեր, նոյն իսկ ինտելիգենտ, ո՛չ միայն համակարծիք են եղել Թուրք "երիտասարդներ" ինչ, այլև նրանց

գործիքը: Հանդիսացել մեզ դէմ՝ Պարիզի մէջ 1895-1897-ին: Մի քանի հայ ուսանողներ և վաճառականներ կային, որոնք խօսքով և գրաւոր յայտնում էին յօդու հայկական Դատի աշխատող և կոնֆէրանս անող գաղղիացիներին, թէ հայ յեղափոխական տարրը հայ ժողովրդի իղձերը չի ներկայացնում, որ հայերը աւելի համակիր են Երիտասարդ Թուրքերի ծրագրին, ու կասկած էին յայտնում իրենց հակառակ ուղղութեամբ գործող հայ երիտասարդների մասին, որպէս "օսմանեան կայսրութեան ամբողջութիւնը դաւադրող ռուս-հայերի":

Անմեղեանի արկածը մի կողմ թողնելով որ "Երիտասարդ Թուրքերից" աւելի "Երիտասարդ" երևեցաւ, ու մեր դէմ կծու գրութիւններ հրատարակելուց յետոյ, շունչը Պօլիս առաւ, և "Սուլթանը չօք եաշայ" ի բանաձևը իր ուղեգիծը արաւ, լաւ ուժիկ և արդիւնաւէտ պաշտօն ստանալուց յետոյ, — Հայկական Դատով հետաքրքրուողները գիտեն պարսկից դեսպան Մելքում խանի յօդուածը Revue de Paris մէջ, ուր փաստում էր "Երիտասարդ Թուրքեր" ի ծրագրին ոյժ տալու անհրաժեշտութիւնը: Նրան համամիտ էր, որքան մեզ է յայտնի, և՛ Նուբար փաշան:

Ուրեմն, ամբողջ Թիւրքիայի բարեփոխութեան մէջ մեր փրկութիւնը որոնելու մտքին՝ մեր մէջ դեռ շատ վաղուց ոյժ տուողներ եղել են, բայց դրանից ամենափոքր անգամ արդիւնք չի յառաջացել, և չէր էլ կարող յառաջանալ, քանի որ մի կողմից "Երիտասարդ Թուրքերը" իրենց ազգայնամոլ, անհաշտ դիրքից չուզեցին ձեռք վեր առնել և միւս կողմից էլ Թուրք ծառայան չկազմակերպուեց, որպէս քաղաքական ոյժ:

Եւ այս բոլորից յետոյ, քանի որ կուսակցական անուն կրող Թուրք տարրերը ընդգրկած ունին ամենաթուկո՛ւ նացիօնալիստական մի ծրագիր, քանի որ նրանք տիրապետող ժողովրդներին համար ինքնավար և ո՛չ մի իրաւունք են ուղում ճանաչել, քանի որ նրանք չեն ուզում թրքական ժողովրդական, դանդաղաձային տարրի կազմակերպութիւն ընդունել, և իրենց ձգտումն է այդ իսկ դանդաղաձայն ներշնչել այն գաղափարները, որ սուլթանիզմի ընդգրկած մտքերից շատ չեն տարբերուած, ու քանի որ եւրոպական պետութիւնները ո՛չ մի ջանք չեն ցոյց տալիս նոր Թիւրքիա ստեղծելու, այլ՝ ընդհակառակը՝ քանդելու, տիրապետելու կողմն են, և քանի որ Թիւրքիայի մէջ Թուրք կազմակերպուած, որոշ ծրագրով ժողովրդական տարր չկայ, որ իրօք նոր Թիւրքիայի գաղափարը ընդգրկի և աշխատի արիւնով այդ գաղափարին ծարձին տալ, — այդ պարագային մենք չենք որ ծիտածնի խոսքը խօսքերի նշանակութիւնը չհասկանանք ու մեր գրաւած վերքերից վայր իջնենք:

Մեր դիրքը կմնայ պահել, մեր արդէն ունեցած սկզբունքների հետ միասին, ուրոյն կազմակերպումի սխառե՞ծը և որքան կարելի է ոյժ տալ համերաշխութեան գաղափարին այն տարրերի հետ, որոնք սուլթանական բռնապետութեան ամբողջ տապալմանը աշխատելու ձգտում և ցանկութիւն ցոյց կտան:

Մենք գիտենք որ անյաջողութեան, դժուարութեան պարագաներին շատ իմաստուններ կարող են երևան գալ, որ եթէ ներով կարող են արդարացումների և մեղադրանքների կոյտեր հաւաքել ուղած տեղը, բայց դրանք յուսահատութեան բողբոջների խօսքեր են՝ դասալիքների, անպարտաճանաչների կողմից արձակուած: Իրականութիւնը ամէն բանից բարձր է:

Եւ հայ ժողովուրդը, ներկայումս, աւելի քան երբ և է, պիտի փարի իր ծոցից դուրս եկած, արեան և կրակի բովից անցած այն կուսակցութեան շուրջը, որ դեռ երէկուայ ըստ տրկացած հայից ազատութեան մի աննկուն զինուոր ստեղծեց:

Այն կուսակցութիւնը որ ամիսներով ապստամբական գործը յաղթ ծածանեցրեց Սասունի և Տաւրոսի բարձունքների վրայ, այն կուսակցութիւնը որի ղեկավարները ամենավճարական լուրջին եղան այն ինչոր Նոյեմբերի թիկնաւորները Վանքի շրջան: այն կուսակցութիւնը, որ սովորական մայրաքաղաքի մէջ ցոյց տուեց թէ ինքը մահաբեր զինուորական համար ու մի րոպէ ընդհանուր սքանչացման պատրիկայ էր դարձել: — այն պատմական շատ ծախքով հանգամանքներ եկան, յետակցիւնի դժուարութեան օրերը նրա դէմ եկան, բայց ոչինչ, ոչինչ չեկաւ կանոններու նրա թափը, թուարկներու նրա ոգին, և նա, վերականգնուած ոյժերով, եռանդուն ու ուժեղ թափով, լցուած ապագայ յաղթանակի ջերմ յոյսերով, և օգտուելով անցեալի սուրբ դասերից, յառաջ կը մղէ սրբազան կուրբ մինչև իր պատմական միասնային ամբողջական վախճանը, մինչև իր ծրագրի լիակատար սպառումը:

Ս. ՍԱՊԱՆՆԻՆԻԱՆ

ՍՈՑԻԱԼԻԶՄ ԵՆ ՊԵՆՏԵՐՆԵՐԻ

Քաղաքական գործունէութեան մէջ բացասական ուղղութիւնը շատադուրեւ շատ բան չունի, որովհետեւ նա իրական գործ չէ: Նա՝ որ մի սկզբունքի վրայ կեցած ուղում է քանդել արդէն եղածը, այդպիսին իսկական գործ յառաջացրած կլինի: այն ժամանակ, երբ բացասականի հետ միատեղ երեւան կլինի և գրականը, այսինքն այն բոլոր ազդակները, որոնք պիտի գան փոխարինելու հինը, տապալուածը: Եւ հէնց զրա համար էլ առանց դրականի միմիայն բացասական ուղղութեամբ առաջնորդողները միշտ նկատուած են որպէս այնպիսի թոյլեր, որոնք կեանքի դէմ միայն որոտուց ունին, իսկ գործի դէմ՝ քրթմնջին:

Թոքը դեռ հերկը չէ, հարկաւոր է գործ, որպէսզի այդ խօսքի արժէքը ճշգրտի:

Տաճկահայ Դատը վերջերս նշանաւորութեան ընդհանուր թիրախ է դարձել մի կարգ մարդկանց ձեռքին, որոնք այլևս անհեթեթութիւն չմնաց, որ չուղեն դէպի այդ Դատը և նրա վարիչ ոյժերը:

Տաճկահայ Դատ և յետադիմութիւն, Տաճկահայ Դատ և նայինալիզմ, — դրանք բոլորն էլ հոմանիշ են դարձել այդպիսիների համար: Նրանցից ոմանք մինչև այնքան յառաջ գնացին, որ չքաշուեցան յայտարարելուց թէ Տաճկահայ Դատով պարագոյ յեղափոխականները մինչև ցարդ աշխատել են խաբել և ծողրեցնել եւրոպական հասարակական կարծիքը մի Դատի նկատմամբ, որ իսկապէս գոյութիւն չէր կարող ունենալ, եթէ այդ Դատի համար աշխատող կուսակցութիւնները չլինէին:

Լուսաւորութեան ջահը, զիտութեան բանալին այժմ նրա ձեռքին է, ու մի քար ունի գործելուց դէպի Տաճկահայկական Դատը: — Եւ այդ բոլորը թոյլերի, դատաւիքների ժամանցային բանդալուշանքներ են, որոնք կչքանան իրականութեան ժայռի առաջ:

Քաղաքական կեանքի յորձանուտ օրերում թուամիտների երևան գալը ընդհանուր երևոյթ է ամէն տեղ և ամէն ժամանակ:

Անցնենք այդպիսիների մէջտեղ նետած թէգերից մէկին: — Հայութեան այն մասը որ պարփակուած է տաճկական կայսրութեան մէջ, այնտեղ ունի հաստատուն բնակութիւն, միայն այդ մասն է որ իրաւունք ունի Տաճկահայ Դատով զբաղւելու, Տաճկաստանից դուրս՝ ուրիշ երկրներում գտնուող հայերը, ինչ դասակարգի էլ որ պատկանելիս լինեն, նրանք չեն կարող այդ Դատը իրենցը անել, նրան ոյժ տալ: Հետեւաբար՝

Եղիպտոսի, Բուլղարիայի, Ռումանիայի, Ամերիկայի մէջ եղող հայերի գործունէութեան դասակարգը պիտի միանայ տեղական գործունէութեան դասակարգերի հետ: Դասակարգային կուսի պետակցութեան վրայ կանգնած սոցիալիստի համար Տաճկահայկական Դատ չի կարող լինել, եթէ նա գտնուի Բուլղարիայում, Կովկասում մերջապէս Տաճկաստանից դուրս: Իսկ եթէ մի այդպիսի սոցիալիստ սերիշ երկրի մէջ լինելով ոյժ տալ Տաճկահայ Դատին, դա կլինի պահանջներով և մտքերով՝ առաջնորդող, դա կլինի ազգայնամոլութիւն, բուրժուազականութիւն, յետադիմութիւն, վերջապէս ամէն բան բացի սոցիալիզմից: — Ահա, ծոսաւորապէս, թէպէտ նրանց, որոնք դէմ են որ արտասահմանեան հայութեան ամբողջութիւնը կամ նրա մի մասը, ինչ սկզբունքներ էլ որ ընդգրկելու լինի, ոյժ տալ Տաճկահայ Դատին: — Նոյն այդ թէգը երևան եկաւ և հայ-թրքական կոտորածի ժամանակ Կովկասում: Երևանցիներ չպէտք է օգնել շուշեցուն, թիֆլիզցիներ գանձակեցուն: — այդպիսի մի ընթացք պանարմէնիզմ կլինէր, հետեւաբար մի երևոյթ՝ որի դէմ պիտի մարտնչէր իսկական սոցիալիստը, ուղղափառ մարքսիստը:

Մեր թէգը եղած է, և կլինի, ճիշդ վերեւ դրուածի հակառակը: — Տաճկաստանից դուրս գտնուող հայերը ընդհանրապէս, գործաւոր մասը մասնաւորապէս, կատարեալ իշխանութիւն և պարտականութիւն ունին Տաճկահայ Դատին ոյժ տալու, օգնելու, այդ Դատի լուծմանը աշխատողներից մէկը համոզմանաւոր, — առանց որ դրանով մեղանշած լինէին գիտութեան և մտնուաբապէս սոցիալիզմի դէմ:

Այժմ անցնենք պանարմէնիզմի (համահայկականութեան) գաղափարին:

Բանի որ սոցիալիզմը դէմ է պանդերմանիզմին, պանսլաւիզմին, պանհելլէնիզմին, պանիսլամիզմին, պանամերիկանիզմին, — ուրեմն պէտք է դէմ լինել և՛ պանարմէնիզմին:

Այո՛, այդպէս պիտի լինէր, եթէ պանարմէնիզմ գոյութիւն ունեցած լինէր, եթէ արտասահմանեան սոցիալիստ կամ ոչ սոցիալիստների ոյժերի աջակցութիւնը Տաճկահայ Դատին ու և՛ համարումը նմանութիւն ներկայացնէր համագերմանութեան, համապաւստնութեան հետ, և այլն:

Գերմանական սոցիալիզմը պայքարում է համագերմանութեան դէմ, որովհետեւ այդպէս է թելադրում ո՛չ միայն սոցիալիզմի, այլև հասարակ յառաջադիմութեան շահը:

Համագերմանականութիւնը դուռ մի բուրժուազական կուսակցութիւն է թէ՛ իր ընդունումները և թէ՛ իր ձգտումները մէջ, նա ընդունում է մէկ դասակարգի՝ տիրապետութիւնը միւսի վրայ: Լուծել Զուլիցերիան, Աւստրո-Հունգարիան, Բելգիան և նրանց մէջ եղած գերմանական տարրը, նոյն իսկ հակառակ իրենց կամքի, միացնել մալթ-Գերմանիայի հետ, և միայն այն պատճառով որ այդ տարրերը միևնոյն կոճից առաջանալու դժբախտութիւնն են ունեցել և այնուհետեւ՝ գերմանական արծիւը ամէն կաշկանդումներից ազատելու համար, տիրել Հոլանդիան, Լիւքսամբուրգը, Դանիան և ուսուական բալթիկեան նաւահանգիստները: Կլանել լեհ ժողովուրդը, գերմանական բռնուցքի տակ ձգով Զեխերը և սլաւոնական մանր ազգութիւնները, — սրանք համագերմանականի անմիջական ձգտումներն են: Իսկ մի քիչ առաջ երթալով ուղում են՝ Տրիեստը գերմանական քաղաք դարձնելուց յետոյ՝ Ալբիական ծովը գերմանական մի ծովախորշի վերածել, Միջերկրականը՝ գերմանական Լճի, և միւսլիմանական տարրերը իրենց հովանաւորութեան տակն առնելով՝ ամբողջ փոքր Ասիան գերմանացնել ու այն տեղից դարձնել երթալ, համարձակ Մայրագոյն Արեւելք: Համագերմանականներին եթէ մնալու լինի, նրանք իրաւունք են յայտնում ո՛չ միայն Բրազիլիայի, այլև Միացեալ Նաւահանգների վրայ, այն պատճառաբանութեամբ որ այնտեղ կայ 20 միլիոն գերմանացի, և արդէն Զիլպոլցի մի գերման պը՝

րոֆեսոր պատրաստութիւն էր տեսել, ծրարներ, ձեռնարկներ էր ձգակել Միացեալ Նահանգներէ մէջ գերմաններէնը պաշտօնական լեզու դարձնել փոխանակ Անգլիներէնի: . . . "They are dreamers," (նրանք երազողներ են), պահարկնութեամբ առաջին անգլո-սաքսոնները: Երազող կամ ո՛չ, Համագերմանականութեան ձգտումը, նրա յղացումը այդ է, և զապաշտուանից չէ, այլ 40-ական թուականներէ, Ֆրանկֆորտի Պարլամենտի գումարուելու օրից:

Հետաքրքիր պիտի լինէր իմանալ թէ "պանարմէնիզմը" որ տեղից է սկսում և մինչև ո՛ւր տանում: Նուաճել, ոչնչացնել տաճիկներին, տնայալէլ թրքական կայսրութիւնը, տիրապետել Հնդկաստանը, Պարսկաստանը, Ռուսաստանը, Բուլղարիան, Եգիպտոսը, Ամերիկան . . . որովհետև այդտեղ Հայեր կան, որոնք են "պանարմէնիզմի" ձգտումները:

Ամբողջ աշխոյն ցեղերը, ուզեն չուզեն, դնել ուսուցարի Հոլանտականութեան և տիրապետութեան տակ, նրանց բոլորին, որպէս մի ընտանիքի գաւազներ, մի տան մէջ դնողէ: Եւ նրանց ամէնի, ինչպէս և տիրապետող ժողովուրդներ, լեզուն, կրթութիւնը, սովորութիւնները . . . ամէն ինչ մէկ անել: Ի՞նչ հարկ լե՛հ, ու՛թէն, բուլղար, սերբ, հայ, վրացի, թաթար . . . լեզուներ, երբ շատ լաւ կարելի է միաց տալայտել ուսուցանող տանում է Համապատասխանը:

Պանարմէնիզմը որ ազգերի լեզուն կամ պատմական անհատականութիւնն է ուզում ջնջել և նրանց կուտուրան հայկականով փոխարինել: Քրդերը, չերքէզները, թուրքերը, թէ պարսիկների կամ ուսանելի . . .

"Նախ Բալքանեան Թերակղզին վերից վայր մերը պիտի լինի, որովհետև այնտեղ յոյներ կան և դա մեր պատմական իրաւունքն է, նրանից յետոյ Եգէտան ծով, Մարմարա Պոլիս . . . Ծրարկում, նախկին Բիւթանիա, Միջերկրականի արևելեան ամբողջ ծովափը, մի քիչ վար ինչեղով Հասնել Եգիպտոս . . . և ապա Միջերկրականի մէջ եղած կղզիները. այդ բոլորը տիրել, հեղինայնել, — սա էլ Համահեղինականութիւնն է, "մեծ գաղութարար" ինչպէս սովոր են ասել յոյները:

Պանարմէնիզմը դեռ ձևակերպուած և ծարմիր առած չը լինելով՝ դժուար է ասել թէ աշխարհիս այդ ծաւերի վրայ իրաւունք յայտնում է, թէ ոչ:

Պանիսլամիզմի և պանամերիկանիզմի ձգտումները յայտնի են:

Մի սօցիալիստ, մի ծարքսիստ իր հայրենիքը այժմս պիտի պաշտպանի՝ օտար յարձակումից, թէ ո՛չ: — Հերվէն պատասխանն է որ ո՛չ: Ինչո՞ւ Համար պաշտպանել Ֆրանսիան, քանի որ ես սօցիալիստս այդ երկրի մէջ մի կտոր հող չունիմ, գործաւոր ֆրանսիացու, կլինիմ գերմանացուն, ուրեմն Ի՞նչ կարող է անցնել Գերմանիային: Ինչո՞ւ պաշտպանեմ Ֆրանսիան, միթէ՞ Գերմանիան տիրելով մեզ կգերի, կամ կբնաջնջի, կամ մեր կուտուրան, մեր լեզուն կկոխի . . . ո՛չ, ուրեմն թող գայ և տիրի Ֆրանսիան այժմս ես կը պաշտպանեմ, երբ առաջն կունենամ Ռուսիան կամ Թուրքիան:

Արդ, Տաճկա-Հայկական խնդրի վրայ նայենք Հենց Հերվէիզմի տեսակէտից:

Հերվէն ասում է որ Գերմանիան Ֆրանսիան նուաճելով՝ չի ոչնչացնել լեզուն, չի բնաջնջել, չի ստրկացնել Ֆրանսիացիներին . . .

Արդ, Թիւրքիայի մէջ չէ թէ մեր լեզուն են արգելում, այլ մեր լեզուն կտրել են արծառից, թրքախօս Հայերի նախահայրերը շատ բաներ կը պատմէին, եթէ այդ հակաճառութեանը խօսք տրուէր նրանց: Գերմանիան չի ջնջիլ Հերվէին և իր միւս համաքաղաքացիներին, — թրքական ամբողջ քաղաքականութիւնը, որոշ, մեկին, բացայայտ կերպով այնտեղ է բարձրաձայն հաստատուելու համար, որ մեզ բաց է ի բաց ուզում են բնաջնջել, և ծարղիկ պատճառաբանել են

թէ ինչո՞ւ են ուզում բնաջնջել:

Գերմանիան չպիտի ոչնչացնէր ֆրանսիական կուտուրան և ֆրանսիացիներին ստրկացնէր, — ո՛չ միայն մեր աւելի բարձր կուտուրան են ոչնչացրել, ո՛չ միայն մեզ ստրկացրել, այլ մեզ աֆրիկայի անուրի մէջ են դրել, որ ինչ կողմ դառնալու լինենք դարձեալ գերի, ստրուկ, ռայեայ ենք:

Հերվէն չի ուզում Ֆրանսիան պաշտպանել, որովհետև մի կտոր հող չունի և պայքարում է որ այդ մի կտոր հողը ունենայ: ՄԵ՛նք, — էլ բան թողեցին, հող ստացուածք, աշխատանքը վրայ տալուց յետոյ ծարղկային ամենատարբեր գաղութները տղմի մէջ թաթախուեցան, ո՛չ այսօր, այլ ամեն օր:

Հերվէն, ծարքսիստը Ֆրանսիան կը պաշտպանէր, եթէ գիտնար որ իր թուածները կկատարուէին:

Դուճայի ամբիոնից իսկ յայտարարուեց, և յետագայ իրողութիւնները պարզեցին, որ բիւրոկրատիան ներքին կռիւներ, ներքին ջարդերի քաղաքականութիւնը նախատեսել և կազմակերպել էր: Եւ այդ պարագային երբ Թիֆլիզի սօցիալիստը օգնութեան հասնէր Երևանի սօցիալիստներին, Երևանցին գանձակեցուն . . . Դա կլինէր ո՛չ սօցիալիզմ, այլ "պանարմէնիզմիզմ" . . . Իրաւ այդպէս — Պարիզի սօցիալիստական կազմակերպութիւնը օգնութեան չէր պահալ Լիճոժ, Կարձո, երբ ֆրանսիական կառավարութիւնը այնտեղ կատարած սարքէր, որի ձեռքով որ լինէր:

Հերվէն պատրաստ էր կռուելու այն կազմակերպուած ոչմերի դէմ որ կռչում են Ռուսիա, Թիւրքիա, — Հենց այդ երկուսն էլ այն ոչմերն են, որոնց դէմ մենք կռւում ենք:

Ի՞նչ արաւ թուրքը դարերի կռուի բնթացքում, — բաւական չէ որ նա մեզանից խեց այն բոլորը, ինչոր Հերվէն չի երևակայում թէ նուաճող Գերմանիան կարող է լսել, այլ մեզ բռնադատեց իր երկրից: Գուրս գալ: Ու թողնելով այդ երկրի մէջ այն ամէնը, ինչոր մի անհատի ծարղկային արժանապատւութիւն է տալիս, ինչոր մի ժողովրդի ասում է թէ նա իրաւունք ունի ապրելու, երբ մեզ վաշտավատին ցրուելուց, ջարդելուց, ջախջախելուց յետոյ, այսօր թոյլ էլ չի տալիս նոյն իսկ ուսից դնել և աշխատել, որ արգասաւորուել է մեր քրտինքով, մեր արիւնով, որ մեր անձեռնմխելի անհատատական, գաղութեան յենարանն է: որպէս ժողովուրդ, որպէս ազգ, որպէս ծարղկութեան մի անդամ, — այդ դէպքում երբ մենք՝ դուրս շարտուած սօցիալիստներս այդ լուծի դէմ կռււենք, ջանանք՝ այդ ոչմերը ոչնչացնել, դա կլինի "պանարմէնիզմ", ուրեմն և սօցիալիզմի հակառակ, — երբեք սօցիալիզմը այդպիսի ճամարտակող վարդապետողներ դեռ չէր ունեցած և ո՛չ մի երկրի, ո՛չ մի ժողովրդի մէջ, բացի մեզանից:

Ֆրանսիայի, Անգլիայի մէջ հաստատուած լե՛հ, ուսար կարող է իր կազմակերպութիւնները ունենալ և այնտեղից աշակցել ցարիզմի տապալմանը, դա կլինի սօցիալ-դէմոկրատականութիւն և չի հակառակ դատարարգային կռուի սկզբունքին, դա կլինի սօցիալիստական մի արարք, իսկ եթէ միւլենոյնը սմի մի հայ կազմակերպութիւն, դա կլինի "պանարմէնիզմ", "նաւցիտիզմ", և դեռ մեր դրութիւնը աւելի վատ է, քան արտասահմանի մէջ եղող ուս, լե՛հ սօցիալիստներինը:

Այն ժամանակ, երբ Եւրոպայի մէջ սօցիալիզմը առաջ տանող ոչմերը իրենց ձեռքից եկած օգնութիւնը չեն ուզում խնայել Տաճկա-Հայ Դատին, աւելի քան տարօրինակ պիտի լինէր, եթէ Բուլղարիայի, Ամերիկայի, Եգիպտոսի մէջ գրանդուող Հայ սօցիալիստները անտարբեր մնային դէպի այն կառավարութիւնը, որ իրենց տեղահան անելով օտար երկրներ նետեց:

Քանի որ քաղաքացիական ու և է իրաւունք չունի, արտասահմանեան այդ և այն երկրի մէջ հաստատուած, հայ գործաւորը, սօցիալիստը, անշուշտ նա իր սօցիալիստական կռիւր պիտի մղի, այսպէս ապա, կրաւորական հողի վրայ,

առ առաւելն սէնդիկասներէ միջոցով, բայց նա իր իսկական գործունէութեան թափեալեմբը պիտի անի Հայաստանը՝ Տաճկա-Հայկական Դատը:

«Արդեապէս թո՛ղ երկրներէ միայնք», Մարքսի այդ կոչը որ դեռ կոչ է Փրանսիայի և Գերմանիայի սօցիալիստներէ Համար, որովհետեւ փոխադարձ դեռ շատ խնդիրներ կան վճռուելիք և նախապաշարումներ՝ վերցուելիք, այդ կոչը Հայ սօցիալիստի գործունէութեամբ իրականանում է Հենց նրանով, որ նա չի ընդունում բռնապետների գծած սահմանները և այդ սահմաններէ վրայից տալիս է իր պրոլետարական, իր սօցիալիստական օգնութիւնը այն եղբորը, որ թէ իր կռուի, թէ բախտի և թէ այն վեհ գաղափարի ընկերակիցն է, որ չի ուզում թոյլ տալ, որ մի ժողովրդի պատմական անհատականութիւնը ջնջուի, ու ձգտում է սօցիալիզմը՝ ճարդկային արդարութեան, Հաւատարմութեան և եղբայրութեան այդ վեհագոյն գաղափարները իրականացնել աշխարհի մի անկիւնի մէջ, որի անունն է Հայաստան:

Կովկասի մէջ եղող Հայ տարրը ընդհանրապէս և նրա պրոլետարական ծառք մասնաւորապէս ո՛չ միայն անտարբեր չի եղել դէպի այն ընդհանուր կռիւր, որ ձգում է ցարիզմի՝ ռուս բռնապետութեան դէմ, այլ Հարուածը տուողներից աջինն է եղել: Նա արեւ է և աշխատում է անել այն ինչոր իր պայմանները և միջոցները թոյլ են տալիս: Բայց դրա հետ միասին, երբ բռնապետների ձեռքով անշատուող իր եղբայրները սահմանազրկուի այն կողմը գտնուում են մի սոսկալի դրութեան մէջ, երբ նրանց գոյութեան և ո՛չ գոյութեան բախտն է վճռուում, երբ մի ամբողջ ժողովուրդը սպանւելու վիճակի մէջ է, երբ նոյն իսկ հեռաւոր և օտար աշխարհների սօցիալիստները իրենց դրամական նուէրներով, իրենց խօսքով և քաղաքական այլ գործունէութիւններով օգնութեան են Հասնում այդ «ճարտիրոսուած ժողովրդին», այն ժամանակ աւելի քան տարօրինակ պիտի լինէր, որ Կովկասի և ուրիշ երկրների մէջ գտնուող պրոլետար տարրը չտար այդ ժողովրդին նիւթական և բարոյական օժանդակութեան այն քանակը, ինչքան որ ինքը կարող էր, նոյն իսկ իր ներկայ արիւնտա օրերի մէջ:

Վետտիպայի գործաւորները օգնութեան են Հասնում իրենց Փրանսիայի եղբայրներին, անգղիականները՝ բելգիացիներին, դրանք բոլորը ռուսականին՝ երբ մի երկրի պրոլետարիատի տուած օգնութիւնը ո՛չ միայն արգելքի առաւելայն է մարքսիզմի տեսակէտից, այլ Հրամայական մի պահանջ, մի պարտականութիւն, այլևս ինչո՞ւ Համար արգելքը պիտի լինի Կովկասի և այլ երկրների Հայ պրոլետար տարրերին օժանդակելու այն ժողովրդին, որ օրհասական կռիւ է ձգում սուլթանիզմի դէմ յանուն նոյն այն սկզբունքների, որոնք սրբելի են և կեանքի ուղեղի իրաւունք՝ Փրանսիայի, գերմանացի և ռուս սօցիալիստների: — Երբ Եօհանն Բերգի մէջ աշխատող ռուս պրոլետարները կաղնակերպւում են օգնելու ռուս պրոլետարիատին ցարիզմի դէմ ձգած կռուին՝ ու դա Համալուսնականութիւնն է, ապա Գահիրէի, Ալեքսանդրիայի, Բոստօնի, Նիւ-Եօրքի. . . մէջ աշխատող Հայ պանդուխտ գործաւորների օգնութիւնը տարօնցուն, վանեցուն, ալաշկերտցուն, նոյնպէս «պանարմէնիզմի» յայտարար նշանն է, և ո՞վ ասաց թէ նոյն այդ տարօնցու, վանեցու, քղեցու. . . ձգած կռիւր Հակասօցիալիստական է:

Ն դ ր ա կ ա յ ու թ իւ ն — օտար երկրների մէջ Հաստատուած Հայ պրոլետար տարրերի օգնութիւնը Տաճկա-Հայ Դատին Հակասօցիալիստական և «պանարմէնական» է, այլ նոյնքան սօցիալիստական մի գործ, որքան որ միաժամանակ գործ են տալիս մի բռնապետութեան դէմ մի երկրի մէջ Հաստատուած բոլոր պրոլետարները միասին:

— Տաճկա-Հայկական Դատ, չէ՞ որ դրանով միաժամանակ հետաքրքրուած են և՛ բուրժուա, ո՛չ սօցիալիստ տարրերը, ուրեմն ի՞նչպէս պրոլետարը կարող է օգնել, ազդակ հանդիսանալ մի Դատի, որը բուրժուադիակն է:

Ճիշդ է, Տաճկա-Հայ Դատով հետաքրքրուած է, և պէտք է որ հետաքրքրուի, և՛ Տաճկա-Հայ բուրժուան, այն տարրը որ սօցիալիստական գիտութեամբ չէ: Բայց դրանով ի՞նչ է ապացուցւում:

Ցարիզմի կործանմանը աշխատում է, սուս պրոլետարի հետ միասին, և՛ ռուս բուրժուադիան, ուրեմն, այդ տրամաբանութեամբ, պէտք է ասել, որ պրոլետարը չպէտք է աշխատէր ցարիզմի անկմանը, նրա արարքը՝ Հակասօցիալիստական կլկնէր, որովհետեւ ռուս բռնապետութեան անկումով Հաճագործուած է և՛ բուրժուական:

Կէս դար առաջ գերմանական պրոլետարիատը օգնեց գերմանական բուրժուադիային, որպէսզի գերմանական միութիւնը, գերմանական ժողովրդի ազգայնական իրաւունքները, պատմական անհատականութիւնը ձեռք բերուի և պահպանուի. նոյնը արեց և՛ իտալական պրոլետարիատը. Հարկւր տարուց աւելի առաջ միւնսթըր արեց և՛ Փրանսիականը:

Ռուս ժողովուրդը յետ էր մնացել պատմութեան էվօլյուցիայի մէջ: Գերմանական, իտալական, Փրանսիական. . . բուրժուադիայի պահանջների մի մասը ռուս պրոլետարիատը, այսօր, իր ծրագրի նուազագոյնն է դարձրել՝ թէև տարբեր մի նպատակի համեմու համար: Եւ այդ կռուի մէջ ղեկավարողի դերը ինքն է ստանձնած, բուրժուադիան է որ նրան հետեւում է, ու իր դասակարգի օգնութիւնը տալիս, թէև տարբեր նպատակով:

Նոյնը և՛ Տաճկա-Հայկական խնդրի առթիւ: — Քանի որ թուրք բռնապետութիւնը ո՛չ միայն ազգայնական առէն իրաւունք ուզում է ոչնչացնել, ո՛չ միայն բռնապետութեան ճիրանների մէջ ուզում է խեղդել մի ամբողջ ժողովուրդ, այլ պարզապէս ջնջել աշխատում, — այդ դէպքում Հայ սօցիալիստը Հակասօցիալիստական գործ կատարած չէր լինի, Հայ բուրժուադիայի օգնութիւնը և նրա գործակցութիւնը ստանալով, քանի որ նրանք դեռ մի յայտնի աստիճան համընթաց կարող են լինել այդ խնդրի մէջ, վերջը բաժանուելու դիտաւորութեամբ: Եւ վերջապէս միջազգային սօցիալիստական ո՛չ մի կոնգրէս դրա դէմ խօսք չի ասել, ո և է որոշում չի յայտարարել մինչև ցարդ:

Ո՛չ, մեր մէջ «պանարմէնիզմ», որպէս Հակասօցիալիստական մի երևոյթ, գոյութիւն չունի: Տաճկա-Հայ Դատին ուրիշ երկրների մէջ եղած Հայ պրոլետարների և բուրժուա տարրերի օգնութիւնը «պանարմէնիզմի» և Հակասօցիալիստութեան յայտարար նշանն է, այլ պարտականութեան լրացումն ընդհանրական իրաւունքների համար:

Եթէ Տաճկա-Հայկական Դատը զուտ ազգայնական, զուտ նացիօնալիստական գործ եղած լինէր, մենք այնտեղ գործ չէինք ունենալ. մենք այդ Դատը նկատում ենք սօցիալիստական ընդհանուր Դատի երեսներից մէկը, և դրա համար էլ այնտեղ կանք:

ԷՆԴԻՓԵՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽՆԴՐԻ ԶՈՒՐՋ

ԱԼԲԱՆԻԱ

Ալբաներէն լեզուով լոյս է տեսած «Արնա-տուրուք» (Ալբանիա) անունով գիրք ճը, Հեղինա-կութիւն Շ. Սամի Թէրաշէրի, որ թուրքերէնի թարգմանուած է Շահին Բօլսնիայի կողմէ: Արով-Հետե մողի տրուած տեղեկութեան նախընթաց գիրքը բաւականին մեծ ծաւալ է ստացած և Հեղի-նակը ալբանացի պաշարողներու շրջանին մէջ մեծ դիրք է դրած, ուստի թուրքերէնէ քաղուածներ ընկելով և պահելով Հեղինակի ծառի ու ոճի նոյնութիւնը, շահեկան ամփոփումը միայն կը ներկայա-ցնենք մեր ընթերցողներուն, ի Հարկէ, վեր առնե-լով միայն այն մասերը, որ առանձին կապ ունին Արեւելեան և Ալբանական Խնդրոյն հետ:

«Ալբանիան ինչ էր. — Ալբաններուն (Արնապու-տներ) բնակարան անունը կը կոչուի Ալբանիա: Ալբանացիները եւրոպական ամենահին ժողովուրդն են: Անոնք գաղթել են Մի-ջին Ասիայէն: Իր պատմութեան սկզբնական օրերուն՝ Ալբանիան կղկնակաւորուէր ծերակոյտներու ժողովով: Հռոմէական կայս-րութեան մէկ ծառը դառնալէ յետոյ՝ այդ ժողովուրդը նորէն պահեց իր ներքին ազատութիւնը: Հռոմէական կայսրու-թեան երկուսի բաժնուէին ետքը՝ Ալբանիան Արեւելեան Կայս-րութեան բաժնին եղաւ և այդ ժամանակն էր, որ քրիստոնէ-ութիւնը ընդունեց: Բիւզանդական կայսրութեան տկարութիւ-նէն օգտուելով՝ ալբանացիները յաջողեցան տեղական փոքրիկ իշխանութիւններ կազմել, որոնք անընդհատ պատերազմե-րու մէջ էին իրարու դէմ: Ներքին այդ երկպառակութեան և կռիւներէն օգտուելով, Ասիայէն Եւրոպա արշաւող օս-մանցիները, հետզհետէ նուաճեցին ալբանական իշխանու-թիւնները: Որքան որ ալբանական հերոս Իսկէնտէր Բէկը թուրքերու դէմ ճղած իր պատերազմներու մէջ՝ յաջողութիւն ունեցաւ և կրցաւ Ալբանիան 30 տարի անկախ վիճակի մէջ պահել, այնուամենայնիւ, վերջ ի վերջոյ Ալբանիան թրքական կայսրութեան մէկ նահանգը դարձաւ: Չուզելով բոլորովին նուաճուող տարր դառնալ և տիրողի արածութիւններէն զրկուիլ, ալբանացիներու մէկ ծառը թողուց քրիստոնէութիւնը և ընդունեց ծաղկաւառութիւնը, այն սկզբունքով թէ՝ «սուրը ուր որ է, կրօնքն ալ հոն է»: Ալբանացիները որ-պէս կռուող և կարիճ ժողովուրդ, Թուրքիոյ տուած են մե-ծամեծ պատերազմներ և վարչապետ պաշտօնեաներ: Իրենց բնակութեամբ ալբանները ծառ են թուրքերուն: Մինչև «Թանդիմաթի» թուականը՝ Ալբանիան գրեթէ կիսանկախ էր, զրաէն պաշտօնեայ չէր ընդունէր, և երկրի ամբողջ կա-ռավարութիւնը իր մեծամեծներու ձեռքին մէջն էր, սակայն «Թանդիմաթէն» յետոյ իրերու զրուցիւնը փոխուեցաւ: Որքան որ ալբանացիները մեծամեծ ծառայութիւններ են մատու-ցած թուրքին, այնուամենայնիւ, վերջինս աշխատած է ալ-բանական ցեղը բնաջնջել:

«Ալբանիան ինչ է. — Ալբանիան դարերու ընթացքի մէջ գնաւազան ցեղերու հետ պատերազմելով և անոնց հետ խառնուելով՝ փոքրացաւ. այժմ ընդամենը ունի 450 քիւ-մէդր երկայնութիւն և 200 քիւմէդր լայնութիւն, ամբողջ տարածութիւնը ո՛չ նուազ քան 80000 քիւմէդր: — Ալբա-նիան շատ զեղեցիկ երկիր է, սակայն շատ բարձրագագաթ լեռներ, ստուերախիտ անտառներ, ընդարձակ ծառայութիւններ, բերրի գաւաթեր, յորդաւատ գետեր, և հանքային մեծ հարստութիւն:

Որքան որ փոքր է, բայց եթէ երկիրը ամբողջապէս ծշակուի, ո՛չ միայն իր պէտքերուն առատօրէն գոհացում կուտայ, այլև մեծ քանակութեամբ հում նիւթ կարող է արտադրել: Ամբողջ Ալբանիայի մէջ կայ երկու միլիոն բնակիչ, ա-տոնցմէ 100,000ի չափ բուծէններ կան, որ «Փէնա» լեռները կը բնակին, և այդչափ ալ պաւստներ, մնացածը զուտ ալ-բանացիներ են: Ալբանիայէն դուրս մատակարարուէ՞ 500,000 ալբանացիներ կան, որոնք կը բնակին Իտալիա, Յունաստան, Թիւրքիա, Հերցեգովինիա: Սլաւոնները զետեղուած են Մանաս-աւրի և Դոսովայի կողմերը. իրենց լեզուն ալբաներէն է. շատերը ո՛չ հող ունին և ո՛չ տուն, այլ ալբաններու հո-գերի ծառայան են: Ալբանները աւելի պատերազմիկ լի-նելով՝ իրենց հողերը ծշակել կուտան զրաէն բերուած ըս-լաւոններու ձեռքով: Ալբանացիներու երկու-երրորդը միւսլի-մաններ են, իսկ մէկ-երրորդը՝ քրիստոնէաներ: Քրիստոնէաներու կէսը կաթոլիկ է և կէսը՝ օրթոդոքս: Միւսլիմանները ևս եր-կու մասի կը բաժնուին՝ սիւննիներ և բէքթաշիներ: Կրօ-նական այս բաժանումները ալբանացոյ մէջ ո և է վէճ և տոտութիւն չեն յարուցած՝ ո՛չ մի առեւ. կրօնական փոխա-դարձ ատեղութիւններ իրենց անձանօթ են: Ալբանացին քը-րիստոնէայ և միւսլիման լինելէ առաջ՝ ալբանացի է. կրօնքի տարբերութիւնը զինքը չէ փոխած, և ո՛չ մէկ առեւ կրօնքը իրեն համար առաջնութիւն չէ ունեցած, ան միշտ նախադասած է ցեղակցութիւնը. այդ ոգու շնորհիւ է, որ իր ցեղը և լեզուն պահպանած ու միշտ ալբան է ճը-նացած: Ազգի ճը համար ինչոր պէտք է, ալբանացիները ամբողջապէս ունին և հարկ եղած պահուն անոնք կրնան 300,000 կռուողներ դուրս բերել: «Ալբանացիները ո՛չ ճիւղայն քաջ են, և զօրաւոր, այլև խե-լացի, ընդունակ, արհեստներու մէջ յառաջա-դէմ, ուրեմն ինչ ո՛ւ անկախ չափաւր ըլլան:»

«Թէ ինչ պէտք է և ալբանացիները այսօր. — Ալբանացիները ուրիշ ազգերու չափ իրենց ազատութիւնը չի կորսնցուցին, ընդհակառակը թուրքերուն վէճի ընկեր լինե-լով՝ անոնց հետ ուրիշ ազգերու վրայ կը յարձակէին, կը կողոպտէին և հարուստ աւարով կը վերադառնային: Հարիւ-րաւոր տարիներ ազատ ապրեցան թուրքերու հետ, բայց այ-սօր Թիւրքիան իր վտահալութիւնը վերցուցած է անոնցմէ, թշնամիի ճը պէս կը վարուի անոնց հետ, ապերախտ աչքով կը նայի և կաշխատի ամէն տեսակ հարկերով և տուրքե-րով նեղել ու աղքատ վիճակի մէջ դնել: Թուրքը ալբանա-ցիներէն զօրք կառնէ, բայց փոխանակ զնուորական կըր-թութիւն տալու — որը արդէն ինքը չըրտէ — կը չարհարէ և ապուշ կը դարձնէ: Ալբանացի զինուորները կը պահ-ուին անօթի, մերկ, հիւսնոց, հեռու իրենց հայրենիքէն: Որ-քան որ թուրքը չգնահատէր անոնց քաջութիւնը, բայց ալբանացի քաջորդիները հերոսաբար կը զոհուին այդ թուր-քին համար: Պատերազմի առեւ ամենէն քաջ կռուողը և ամենէն շատ արիւն թափողը ալբանացին է, իսկ վայելողը թուրքը, մանաւանդ թուրք զօրավարը: Թուրք կառավարու-թիւնը դիտմամբ ալբանացի շատ հրամանատարներ չի կար-գեր, թէև զօրքին կէսը ալբանացիներ են: «500 տարի է, որ թուրքը մեզ միայն պատերազմի և թալանի վարժեցուցած է: Արհեստի և գիտութեան բնաւ հող տարած չէ, իսկ հիմա ալ տուրքերու տակ հեծել կուտայ. խեղճ ալբանացին ուրիշ տայ, երբ ինքը ուտելու հաց չունի: Ծուրքերու համար ծեծ, տանջանք, խուզարկութիւն, ստացուածքի զրաւում, ա-հա՛ այս է ալբանացի մեծամասնութեան ներկայ վիճակը: Այդ բոլորէն զերծ են միայն լեռները քաշուողները: «Այսօր ամբողջ Ալբանիան կը հեծէ անբարոյական, կաշառակեր, նուաստ և անզգամ թուրք պաշտօնեաներու ձեռքին տակ: Պաշտօնի անցնելու համար սուսմ գունդարին կրկնել, եռա-

պատկերը ալբանացի խեղճ ժողովուրդէն կառնեն, կադուտելով հարստահարելով: Թէն ալբանացին այսօր շատ տղէտ է և աղքատ, այսուհանդերձ, երկիրը արդարութեամբ վարելու համար կարող շատ ալբանացիներ կան, բայց թուրքը անոնց թոյլ չի տար Ալբանիայի մէջ պաշտօն ունենալ, և նոյն խել հայրենիքի մէջ ապրել: Անոնց բերանին զոցելու համար պաշտօնով հեռու տեղեր կուղարկէ: Մասնիչներ և վատ նկարագիր ունեցող ալբանացիներ միայն պատու կը վայելեն թուրք կառավարութեան առաջ:»

«Ալբանիայի վտանգն էրը. — Ալբանիան թշնամիներով շրջապատուած է և թուրքիայի հետ ունեցած յարաբերական կապը միշտ վտանգի տակ է: Այդ կապը բոլորովին կը խզուի, երբ օր ծը Պուլղարիան դէպի Միջերկրականը իջնէ: Ալբանիան հիմա շատ զէնք չունի, որովհետեւ թուրքը բոլոր զէնքերը հաւաքեց և թոյլ չտար նորէն կրելու: Վրտանգի մէջ է նաև անոր համար, որ թուրքիան ալբանացի քրիստոնեաներուն և մուսուլմաններուն մէջ ամեղութիւն սերմանել կուզէ: Բրիտանեաներուն իբրեւ ալբանացի ծանօնալ չունեն, իսկ մուսուլման ալբանացիներուն ալ միայն մուսուլման անունը տալ կը պահանջէ: Թուրքը պարզապէս ալբանական ազգութեան բնաջնջումն կը միտի:»

«Ալբանիան ի՞նչ պիտի ըլլայ. — Ալբանիան եւրոպական Թուրքիայի մէկ ծաւն է, անոր գոյութիւն ունենալը կախուած է եւրոպական Թուրքիոյ պահպանութենէն: Ներկայ ուղղութենէն կերելի, որ Թուրքիան եւրոպական Թուրքիայի մէջ երկար չի կրնար ապրել, որովհետեւ ապրելու համար ջանք ըրած չունի. իսկ չապրելու համար ամէն բան ըրած է և դեռ կը շարունակէ ընել: Ասիական բաժնի մէջ որչափ ապրելը յայտնի չէ, բայց եւրոպական բաժնի մէջ, անոր օրերը համրուած են: Ուրեմն պէտք է որ Ալբանիան իր գլխուն ծարը նայի, որպէսզի այդ մեծ աւերակին տակը չի ջախջախուի: Ալբանացին ջուրը ինկած՝ բայց լաւ լողացողն կը նմանի, իսկ թուրքը թէն ջուրը ինկած է, բայց լողալ չգիտեր և լողալ գիտցողին ալ արդեւ կը լլայ, որով թէ Ալբանիան և թէ Թուրքիան միասին խեղդուելու պիտի դատապարտուին, եթէ ալբանացին այժմէն իր վիճակին վրայ չի խորհի և աքացի ճալ ինքը չի տայ թուրքին: Թուրքիան մեռած ճարգու ծը կնճանի, պէտք է թաղել: Այլէ բաժնուիլ չուզողը, անոր հետ գերեզման երթալու պիտի ստիպուի: Թուրքիան՝ հոտած դիակ ծըն է, որ ամբողջ աշխարհի անհանգստութիւն կը պատճառէ. եթէ նոյն իսկ ապրի, անոր ապրելը Ալբանիայի համար մահ է:»

«Ալբանացիները ի՞նչ ընեն, — Աշխարհի մէջ երկու բան պէտք է իրաւունք և ոյժ. ոյժին չկրթնած իրաւունքը և իրաւունքին չի կրթնած ոյժը կնճանի մէկ թի ունեցող թռչունի, որ չի կարող թռչել: Ալբանիան Բալքանեան թերակղզու մէջ ամենէն ուժեղն է: Այսօր 300,000 կուռող ոյժ ունի, բայց ձեռքը, ոտքը՝ աղուէս: Թուրք կառավարութիւնը կապկպած է. պէտք է ցնցուիլ և կտրել այդ կապերը: Թուրքերը ի՞նչ են, — ձեռքերնին մէկ մէկ մուրացկանի փայտ առած Հիւսիսային և Միջին Ասիայէն եկած վայրենի ցեղ ծըն են, իրենց վայրագութեամբ աշխարհի գեղեցիկ տեղերը գրաւեցին և աւերակ դարձուցին ու դեռ իրենց վայրագութիւնները կը շարունակեն: . . . Թուրքը փութորկի և կարկուտի նման եկած է. վայրագ ցեղերն են, որ միայն տրեւ, քանդել, արիւն թափել գիտեն: Թուրքը ալեւա ապրելու իրաւունք չունի: Ալբանացին թուրքին հետ եկած չէ, թուրքին հետ ո և է կապ չունի ան, հետեւաբար իրաւունք ունի իր հողի և հայրենիքի տէրը ըլլալ:»

Հեղինակը այնուհետեւ ընդդիմադրութեան և ապստամբութեան պայծառները կը զօգէ, ինչպէս և քաղաքական այն հաստատութիւնները, որ պիտի ունենայ ապագայի ազատ Ալբանիան:

Մ. Գ. Մ.

ԻՏԱԼԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՅ ՆԱԽԱՐԱՐ ՏԻՏՏՕՆԻԻ ԽՕՍԻՔԵՐԸ

Իտալական պարլամենտում, անցեալ դեկտեմբերի 19-ին, irrédentiste պատգամաւոր Բարլիզային խիստ քննադատութեան ենթարկեց Եռապետական Դաշնակցութիւնը:

Այդ հարցադրումին մի երկար ճառով պատասխանեց արտաքին գործոց նախարար Տիտտոնին: Արդէն գոյութիւն ունեցող դաշնակցութիւններով և համաձայնութիւններով Իտալիայի շահը թէ՛ ծախեցոնական և թէ՛ ալբանական խնդիրների մէջ պաշտպանուած և ապահովուած համարելուց յետոյ՝ Տիտտոնին աւելացնում է.

«Ոչ ոք չի կարող ժխտել, որ նոյն այդ հիմունքների վրայ կանգնած, ես չեմ շարունակել իտալական շահը պաշտպանել Արեւելքում: Մինչև ցարդ Իտալիան բոլորովին համբաւի է ընթացել Աստուր-Հունգարիայի հետ Արեւելքում: Նա միևնոյնը պիտի անէ ապագայում էլ:»

Խօսքը ծանաւորելով Իտալիայի Բալքանեան քաղաքականութեան ծախն նախարարը շարունակում է.

«Երկու պետութիւնները կատարելապէս համաձայն են այն ծախին, որ երբ statu-quo-ն այլևս անկարելի լինի պահպանել Ալբանիայում, այն ժամանակ նրանք երկուսը միասին պիտի պաշտպանեն այն որոշումը, որի նպատակն է՝ ազգայնական սկզբունքի հիման վրայ՝ Բալքանեան թերակղզին ինքնավար դարձնել: Եւ սա բացասական մի ծրագիր չէ, այլ դրական, այս բառի ընդարձակ նշանակութեամբ: Դա անհաճախողական մի ծրագիր է, և Արեւելքում անշահախնդրութիւնն է որ մենք առաջնորդ ենք ընկունել, մեր ամենակենսական շահերի համար:»

«Ուրեմն ես մերժում եմ ինձ արուած այն խորհուրդը, որով թելադրուած է Աստուր-Հունգարիային առաջարկել բաժանելու այդ երկրները՝ Իտալիայի համար հողային հաստացումը պահանջելով: Մի այդպիսի ուղեգիծ հակասութիւն կլինէր իտալական քաղաքականութեանը և ապագայի տեսակէտից վտանգներ կառաջացներ:»

«Այն համաձայնութիւնը որ ես կապցրի կոմս Դուլիսովի-կու հետ, անկասկած կարող է կատարելագործուել, բայց այդ համաձայնութիւնը էական և ո՛չ մի փոփոխութիւն պէտք է կրի, որովհետեւ նա ամենայնպէս է Իտալիայի և Աստուրիայի միջև եղած համաձայնութիւնը ամրապնդելու և պահպանելու:»

ՆԱՄԱԿ ԿԻԼԻԿԻԱՅԻՑ

Բնիկ Պօլսեցի երիտասարդ ծր. Պ. Ներշապուհեան առնուով, Փարիզ դաշնակի արհեստը սովորած և վիպական ստացած լինելով՝ կուզէ Թուրքիա վերադառնալ. կը զիմէ դեսպանատուն և անցագիր կուզէ: Դեսպանատունէն Պօլիս կը հարցնեն անցագիր տալու կամ չտալու ծախն: Պօլսէն թոյլտուութիւն կը արուի: Երիտասարդը անցագիր կատանայ Մերսինի վրայ, բայց որովհետեւ իր նոտած նաւը Պօլիս կը կը հանդիպի, այնտեղ լրտեսի ծր կը պատահի որ կը հարցունէ անոր ուրկէ՞ գալը և ո՛ր երթալը: Ան ալ միամըտաբար կըսէ թէ Փարիզէն կուգայ և Մերսին կերթայ: Լրտեսը այնուհետեւ անմիջապէս հեռագրով կիմացունէ Մերսին՝ որ այդ երիտասարդը դուրս չձգեն: Այդպէս ալ կը լլայ: Խեղճ երիտասարդը երբ Մերսին կը հասնի՝ կառավարական պաշտօնեաները զինքը ուղղակի բանա կտառնորդեն, և այդ երիտասարդը՝ անտէր-անտիրական՝ բանտի մէջն է մինչև այսօր, չնայելով որ մէկ տարիէն աւելի է

բաղորդվին անմեղ տեղը այդ խեղճին կը տանջեն բանտին մէջ:

Այլևս թուրք կառավարութեան մէջ արդարութիւն, օրէնք չկայ, օրէնքը փարայն գլուխն է կապուած: Փաշայէն բռնած մինչև յետին ոտակները կաշառակեր է: Երբ դորձը կառավարութեան ինչայ, վաճառականի պէս սակարկութիւն կընեն: այսքան փարայն բերես՝ դորձը կը տեսնուի, եթէ չը բերես՝ հոս գործ չունիս, — այս է սովորական և անփոփոխ բանաձևը թրքական արդարադատութեան: Եթէ նեղն ես, սովալուած դրամ պիտի տաս, եթէ չունիս՝ պարտք պիտի առնես:

Խարբերոյցի և վանցի պանդուխտները երբ Ամերիկա երթալու ճապարկութեամբ նաւահանգիստները կը բռնուին, բռնող փոխները և պաշտօնեաները ձեռքերնուն դրամները առնելէ և ամէն պէշովին ընելէ յետոյ՝ կը տանին բանտը կը նետեն, և բանտի տնօրէնը թուրք բանտարկեալներուն կըսէ. «Աւէք», ձեզի որս բերինք, ինչ կընէք՝ ըրէք: Երբ հսկիչ պաշտօնեան այս կըսէ, հասկնալի է թէ ո՞՞րտգործ մոլեռանդ թուրքը այլևս ի՞նչ ընելու պատրաստ է: Ծեծը, տանջանքը բաւական չէ. անթուփեմէն մեռցնել կուզեն հայերը: Գաճախ կը պատահի որ բանտարկեալները բռնած ատեննին փրանին դրամ կուենան. երբ նեղը իշնալով իրենց դրամը կուզեն, տնօրէնի պատախաճանքը այս կըլլայ. «Պետկարներ, խնդրներ, ձեզի անօթութենէ պիտի սպաննենք, որ տէօվէթէ խիչէնէթ ըլլալէ դադրեալ, ու կսկսուի անգութ, անողորմ ձեծը:

Հինգ-վեց ամիսներ այս տեսակ տանջանքներ կրկնուի նաւահանգիստ ունեցող քաղաքներու բանտերը կրելէ յետոյ, օր մ'ալ դաշլը (քէլէփէ) ձեռքերնին, շղթան վզերնուն անցունելէ յետոյ՝ բանտէ ի բանտ կը պտտցնեն, ըստուգելու համար թէ անոնք յեղափոխական եղեր են. ու այսպէս անօթի, տանջանքներու տակ երկար պտտցնելէ յետոյ՝ կը տանին, բայց ո՞ւր, ոչ ոք չի գիտեր:

Վերջերս թուրք դպրոցներուն մէջ սկսած են 10-15 տարեկան դպրոցականներուն զինավարժութիւն սովորեցնել:

Նոյեմբեր 24, 1206

Հնչակեան Ս. Դ. Կուսակցութեան Ռուսաստանի և Կովկասի Դործադիր Յանձնախումբը Հետևեալ թուղթին է բաց թողած Դուռնայի ընտրութիւններին առթիւ:

Պրոչտարները բոլոր նրկներին միացէք

ԴԵՊԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՈՒՄԱՆ

ԺՈՂՈՎՈՐԴԻՐ

Հրաւիրուած է երկրորդ Պետական Դուռնայի Սկսում է ընտրողական յաճառ պայքարը . . .

Կուրը միապետութեան դէմ լարուած է նոր ուժով, նոր թափով. ներկայումս կուրը ընտրողական պայքարի և Պետական Դուռնայի միջոցով է ճղուած:

Առաջին Դուռնայի երկուրդ չափազանց մեծ է միապետութեան աչքում, որովհետև նա չարորարացրեց բռնակալի յայտերը և չարքաւ նրա հիւսէ գործիքը: Չը բաւականաւոր ընտրողական իրաւունքի կրճատումներով, բռնակալ ընթիւնը այժմ բացէ ի բաց կազմակերպուած է իր բոլոր սև ուժերը. անաճօթ կերպով փակուած է լրագրները, արգելուած ժողովները: Զինուորական-դաշտային դատարաններով ու դատարաններով կամենում է սարսափեցնել ժողովրդին, որպէսզի սնունդ տն ու անասնահայ հիւս Դուռնայ: Անուանական Դուռնայի միջոցով ձգտում է յեղափոխական շարժումները խեղդել և իր դաւադիր գործերին օրինական վաւերացում տալ . . .

Շտապեցէք խանդարել և անպաճան խանդարել բռնականալի այդ դաւադիր ճապարկութիւնը: Ուղարկեցէք Դուռնային, որանք կարող կլինեն կուրել ժողովրդի շահերի

համար: Իսկ այդ անելու ընդունակ և կարող են միմիայն նրանք, որանք ուղում են Հիմնովին տալ ալիւլ ներկայ միապետական ընթիւնը:

Եւ ահա դրա համար է, որ Հնչակեան Սոցիալ-Դեմոկրատ Կուսակցութիւնը ծանակցում է երկրորդ Դուռնային ևս, նա այդ անում է իբրև միապետութեան հակադիր յեղափոխական ոյժ, իբրև աշխատաւոր պրոլետարիատի շահերը պաշտպանող մի կուսակցութիւն:

Յոյց տանք, որ ժողովրդի բողոքող ձայնը չեն կարողացել խեղդել նոյն իսկ ո՛չ կախաղանները, ո՛չ աքսորները և ո՛չ գնդակահարումները . . .

Գնանք Դուռնայի կառավարութեան բոլոր անիրաւութիւնները մերկացնելու, գնանք Դուռնայի յեղափոխական ժողովրդի պահանջները ներկայացնելու, գնանք Դուռնայի, որ պարզ ընենք այդ բնութեամբական հիմնարկութիւնը մի յեղափոխական ամբիւն, գնանք մեր քաղաքացիական իրաւունքները պաշտպանելու, գնանք կազմակերպուած շարքերով, գնանք և պահանջենք հաճախող ուղիղ Սահմանադիր Ժողով:

ԿԵՅՅԷ՝ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

ԿԵՅՅԷ՝ ՍԱՀՄԱՆԱԴԻՐ ԺՈՂՈՎՐ

ՏԱԻՐԻԿԵԱՆ ԹԵՐԱԿԱՂԱՌՄ

Իրերի զրուծիւնը Տարիկեան Թերակաղում ընդհանուր առմամբ վերին ստորիւնի ծանր է: Կառավարութեան անպիշ և հեղհեղէ գլուխ բարձրացնող ճրնշումներն ու բռնութիւնները յայտնի չափով անիրաւութիւնները ներգործում են հասարակական ձեռնարկութիւններին կղանակի վրայ բոլոր յարաբերութիւններում: Ժողովուրդը օրէցօր անտեսապէս քայքայում է և աղքատանում, նամանաւանդ այդ աւելի նկատելի է սղգաբընակցութեան ստորին և միջին խաւերի շրջանում: Առևտրական կեանքը միանգամայն դադար է առել, քանի՜-քանիւնքը ձախող հանգամանքների պատճառով՝ քաղաքական ներկայ վիճակի ազդեցութեան տակ՝ լլերիպացիա են անում իրանց գործերը:

Սևաստոպոլ, Թէոդոսիա, Կերչ քաղաքները երկար ամիսներէջ ի վեր յայտարարուած են պատերազմական զրուծեան մէջ. վերջին երկու ամիսների ընթացքում, այդ քաղաքներում մտցրուած է նաև զինուորական դաշտային դատարաններ, մնացած քաղաքները՝ Միմֆերուպոլ, Եւպատորիա և Եալթա գտնուում էին սաստկացրած պահպանութեան զրուծեան մէջ: Յիշեալ քաղաքական զրուծութիւնների պատճառով կեանքը դարձել է մի ծանր բեռ ժողովրդի համար և կորցրել իր գրուիչ կողմը՝ սահմանափակելով նրա հասարակական ազատ գործառնութիւնները:

Նոյեմբեր Զ-ից, Եալթան իր գաւառով սաստկացրած պահպանութիւնից յայտարարուած է չափազանց պահպանութեան զրուծեան մէջ, զինուորական դաշտային դատարանով, զենեալ շահանգապետութեամբ Դուռնայի՝ զեղահրաշ վրաստանի այդ անարժան և ստոր դաւակի: Բաղաքի և գաւառական ոստիկանութիւնը այդ առթիւ խուզարկութիւնների և ձերբակալութիւնների մէջ այժմ յոյց է տալիս առանձին եռանդ և ջանք:

Ինչ զրգապատճառներ էին, որ հարկադրեցին ժանդարմերական կառավարութեան այս օրերում ամբողջ գաւառը սաստկացրած պահպանութեան զրուծիւնից չափազանց պահպանութեան զրուծեան փոխարինել և այն էլ զինուորական դաշտային դատարաններով: Դուռնայ, ծառայող տնանք, յեղափոխական կազմակերպութիւնները և կամ հասարակական զանազան հոսանքներին յարող խմբերը՝ խանդարում էին ժողովրդի հանգստութիւնը, դրա համար էլ հարկ եղաւ այդ միջոցին զիմեղ: Ո՛չ. կ'առնէք մենք: Բռնակալութեան ծիրանների մէջ զսպուած, քանուած ժողովուրդը թէև վրէժնորդութեան մաղձով լցուած դէպի առաջնորդ, բայց և այնպէս, վերջին ամիսների ընթացքում բա-

յարձակապէս ոչնչով չէր արտայայտուած իր անբարուած դժգոհութիւնը, որովհետեւ նա չէր վստահանում իր ունեցած ոյժերին՝ դիմադրութեամբ հակառակորդին։ Ոստիկանական, ապուշ կտրած կառավարութիւնը մի անշեղ նպատակ ունի՝ հասցնել ժողովրդի տնտեսական վիճակը վերին ծայր անտանելիութեան և թշուառութեան։ Բռնութիւնների և սարսափների թափով աշխարհի մի յնցման դրութեան մէջ զնեղ նրան, որ նա անկարող դառնայ չափաւոր բարեփոխութիւնների մասին երազելն իսկ և երկրորդ՝ նա անմիջական նպատակ ունի ազդել շուտով սկսուելիք երկրորդ Պետական Դուժայի ընտրութիւնների ընթացքի վրայ, որպէսզի որքան կարելի է, իրան շատ համաժող տարրեր անցկացնել տայ։

Մի քանի օր առաջ յղացած կառաված իրականացում։ Այսօր հենց այդ նպատակով քաղաքը և գաւառը չափազանց պաշտպանութեան դրութեան մէջ յայտարարելուց յետոյ, մի քանի օր անցած՝ լոյս տեսաւ քաղաքապետի զօրքի հրամանատար պնդապետ Դուժաճէի հրամանը՝ ուղղած քաղաքի և գաւառի ազգաբնակչութեան։ Այդ հրամանի մէջ յեղափոխականները, աւազակներ, քրիստոսավաճառներ և Ռուսիայի թշնամիները կողմից կաշառուած, մութ անձնաւորութիւններ ներկայացնելուց յետոյ և ապա այդ «անպիտաններին» — հայրենիքի թշուառութեան պատճառ եղողներին և պետութեան դարաւոր հիմքերը տապալել ցանկացողներին — Եւրթիցի հրաձգութեան համար տեղական «ոստիկանութիւնը և ամենակարող Աստուածը իրան օգնութեան կանչելուց վերջը՝ դառնում է ազգաբնակչութեան այս խօսքերով։

— Դնտրեցէք և տուէք Պետական Դուժային արժանաւոր, ճշմարիտ ուսուցիչ, պատուաւոր և մեր կարիքները հատկացող անձանց։ Այդ բանում պէտք է առանձնապէս աշխատել և՛ այն պատճառով, որպէսզի նոր Դուժան երևայ գործունեայ և աշխատաւոր, և ո՛չ թէ դատարկաբան և, շատ հազուադէպ բացառութեամբ, լցուած քրիստոսավաճառներով, ինչպէս նախկինը։

Չինուորական դաշտային դատարանը խօսեց նաև մեզանում։

Ոստիկանութեան ծանրակրկիտ խուզարկութիւնները ապարդիւն չեն անցնում։ Սրանից մի քանի օր առաջ գիւղացի Կոտեարովի կաշառածքում, Շէյովէ արուարձանում, երևան հանուեց ուժեղ բռնութեան պատրաստութեան մի դէպք և զէնքի պահեստ։ Տանտէր Կոտեարովի հետ ծանակցում են եղել այդ գործին նաև գիւղացի Ֆեկուլը և աւստրիական հրատակ Տիխոյիզը։ Գնդապետ Դուժաճէն այդ գործի քննութիւնը յանձնեց զինուորական դաշտային դատարանին, սրի դատավճիռ համաձայն, որ տեղի ունեցաւ նոյեմբեր 17-ին, աւստրիական հրատակ Տիխոյիզը դատապարտուեց տասներեք տարեկան, իսկ Կոտեարովը և Ֆեկուլը վեցամեայ տաժանակիր աշխատանքին, զրկելով երեքին էլ բոլոր իրաւունքներից։

Թէ սոցա և թէ այս վերջին օրերում ձերբակալուածներին այսօրուայ Սևաստուպոլ գնացող շողեռուով փոխադրեցին Եւրթիցի ուր որ հարկն էր։

Մի քանի ամիսներ առաջ Եւրթիցիում խրոխտաբար հնչող «մարտէլէզ», «ինտերնացիոնալ» և «կարշավեանկա» յեղափոխական երգերի փոխարէն, այժմ լսում ենք փողոցներով շարունակ անցուղաւոր անող քաղաքապետի զօրքի «Հէ՛յ դալուկները»։ Որքան փոփոխութիւն իրերի՝ այս փոքր ժամանակամիջոցում։ Բէսկիլիան ներկայումս թաղաւորում է մեզանում, բաւիս ամենալայն իմաստով։ Սակայն մի՞թէ նա այնքան երկարատեւ կլինի։ Չենք կարծում։

Ո՛չ սաստկացած չափազանց պահպանութեանց, ո՛չ պատերազմական դրութեանց և ո՛չ էլ զինուորական դաշտային դատարանների միջոցով անհնար է բնաջնջ անել վեհ գաղափարները, ծարղկային ազատ ծաղի եղանակները, ձեւերը։ Երկրադնդիս վրայ իշխող կառավարութիւններից և ո՛չ մէկին տրուած է պատմութեան անիւր կանգնեցնել տալու և իրերի բնական ընթացքը դադարեցնելու գերբնական ոյժը։

Այս բոլորից յետոյ՝ միապետական կառավարութեան այդ ամէն «խաղերը» կարող են բնորոշուել Նիլշէի հետեւալ իմաստաւոր բառերով։ Արջ օրհասական հզօրագոյնս կուռեն։

Ա. ՋԻԻԱՆՇԻՐԵԱՆ

Նոյ. 20, 1906, Ս. Մ. ԱՓԵՐԻՑ

ՆԱՄԱԿ ԲԱԳՈՒՅԻ

Բիւրոկրատական ժողովրդահայած քաղաքականութիւնը ուղղակի իր զագաթնակէտին է հասել մեղանում, հարուածում է ամէն ինչ և ամէն ոք, որ կողմից որ կտակածի, բնդդիմադրութեան մի փոքր նշոյլ կայ։ Անձի, կեանքի անձեռնմըխելիութիւն, — դրանք դատարկ բառեր են մեղ համար, բաւական է կոպիտ վնասուրականի, սողացող մի ոստիկանի ծանուցումը, որ կորստեան լաբիրինթոսի մէջը ծանկեւ։

Կառավարական հարձանքը ծանաւորապէս խոտացաւ անցեալ շաբաթուանից։ Իեւ չհասկացում գաղտնի լարերի շնորհիւ, սրանից մի քանի օր առաջ գիշերուայ ժամը 1-ին, զօրքերի անուղիք բազմութիւն յանկարծ շրջապատեց այն տունը, որ կարծուած էր թէ Ռ. Ս. Գ. Բ. կուսակցութեան ծարտական կազմակերպութեան պահեստարանը, թագստարանն էր, — դժբախտաբար աշխատող բոլոր ուժաբարձները բռնուեցան և տեղի ու տեղը՝ որը սրախողիտուեցաւ, որը գնդակահարուեցաւ։ Գրուեցին բոլոր իրերը։ Իսկ ո՛չ միայն մի մեծ հարուած էր որ կրեց սոցիալ-դեմոկրատիայի «մեծամասնականները» հատուածը, այլ դա մի մեծ կորուստ էր որ ունեցաւ ընդհանուր յեղափոխական գործը։

Անիշխանականների պարագլուխ Ահրիմանի ողբերգական սպանութիւնից յետոյ՝ քաղաքում մէկը միւսից յետոյ սկսեցին երևան գալ. «սրի կաշական, աւարառու, կողոպտիչ խմբեր»՝ ծածկուած անիշխանական անուան տակ։ Կառավարութիւնը ամենափոքր կասկածուելին անդամ սկսեց ձերբակալել։ Բնդհանուր կարծիքն է, որ այս վերջին բոլոր ձերբակալութիւնները հետեւեց են ծովի ոյժերի ծանախութիւնների։ Ինչ էլ որ լինի, անիշխանականները զըրեթէ արձատարիլ եղան։

Վարչական անմիտ հարձանքներից պակաս նեղիչ չեն և՛ այցելութեան դուրս եկող խմբերը։ Սրական մի տեսակ խմբեր են կազմուած, որոնց արհեստն է անցորդներին կողոպտել, զրանեակները ծանկ և «ձեռքերը վեր» օրհասական հրամանը արձակելուց յետոյ՝ «պահանջներ» գնել, ստանալ անյապաղ և առանց այլևայլութեան։

Եւ այս բոլոր խառնափնթորութիւնների մէջ բուն յեղափոխական տարրը՝ հաւատարիմ և անդրդուելի իր ստանձնած պարտականութեան՝ անխռով կերպով շարունակում է իր ուղին, ամէն տեսակ փոթորիկների միջից անցնելով։

Գեկտ. 18, 1906

ԲԱԳՈՒՅԻ

ՀԱՄԵՐԱՇԻՈՒԹԻՒՆԸ

Ուրախութեամբ յայտնում ենք որ Պարսկաստանում՝ Հընչակեան Կուսակցութեան ծանաճիւղերի Գործադիր Ծանձնախումբը և Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կեդրոնական Կոմիտէն, իրենց ներկայացուցիչների միջոցով ծիսուեղ գալով, «Հաճեալաշի գործունէութեան ծրագր» են ձևակել և ստորագրել, պարտաւորեցուցել դարձնելով երկու կուսակցութիւնների Պարսկաստանում եղող ծարձիւնների համար։

Համերաշխական այդ քայլի հետեւանքն է այն սրտառուց և գեղեցիկ կոչը, որ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կեդրոնական Կոմիտէն և Հընչակեան ծանաճիւղերի Գործադիր Ծանձնախումբը ծիսաւն ուղղել են յեղափոխական «ԲՆԿԵՐՆԵՐ»-ին։ Մեր սրտագին խնդակցութիւնը այդ ծախն և ջատագովանքները համերաշխութեան այդ ծրագրի աշխատաւորներին։

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ զանձարանում ստացուել են հետեւեալ գումարները։

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ	Մ-դից	—	—	—	1000	Բ.
ՄՈՂԻՐԱՏ	—	—	—	—	500	Մ.
—	(ընկեր Մ. Ի ծնումը)	—	—	—	40	Մ.
ՂԱՐԱՆԶ	—	—	—	—	200	Մ.
ՊՐԱՅԼԱՅԻ	—	—	—	—	233	Ք.
ՊՈՒՐՐԵՇԻ	—	—	—	—	300	Մ.
ԱՄԵՐԻԿԱՆ Գ. Յ. Ից	(Ի նպատակ քաղն. բանտ.)	—	—	—	60	Մ.
—	—	—	—	—	100	Ք.
ԲՃՐ. ՄՈՂԻՐԱՏ	ծնումը.	—	—	—	16	Մ.
ԿՐԱՆԻ-ԲԱՊԻՐՄ	Գ. Գասպարեանի ծնումը	—	—	—	5	Մ.

M. BELLART — 7, Rue Campagne-Première 7,
(France) PARIS.

Imprimeur-Gérant Gabriel FARJAT